

Stane Okoliš

***Uboj Marka Natlačena
in streljanje talcev v Ljubljani***

Uboj Marka Natlačena in streljanje talcev v Ljubljani

Po nemškem vojaškem napadu na Jugoslavijo je bil dr. Marko Natlačen, kot dotedanji ban Dravske banovine, do svoje nasilne smrti 13. oktobra 1942 najvidnejši slovenski politik v domovini. Na najvišjem političnem mestu v Sloveniji je prevzel največjo težo odgovornosti, ki jo je med izbruhom vojnih sovražnosti nosila civilna oblast. Z ustanovitvijo Narodnega sveta je že prvi dan vojne k enotnosti in soodgovornosti za slovensko prihodnost pritegnil vse priznane politične sile in ob razpadanju starojugoslovanske vojske poskušal za Slovenijo in Slovence izposlovati čim bolj ugodno rešitev. Z agresorji se je zato hotel najprej pogajati, pod težo izvršenih dejstev pa je nato v zasedeni Ljubljani predal civilno oblast italijanski okupacijski oblasti. Ker je bila italijanska okupacijska oblast sprva veliko milejša od nemške in je v nasprotju z nemško Slovincem omogočala ohranjanje nacionalne samobitnosti, je poskušal s sodelovanjem v »konzulti« in vplivanjem na italijanske oblasti pomagati Slovincem tudi na Primorskem in pod nemško okupacijo.¹

Natlačenov položaj v SLS in okupacija

Čeprav je bil Natlačen ban Dravske banovine od leta 1935, ko je Slovenska ljudska stranka kot del vsedržavne Jugoslovanske radikalne zajednice (JRZ) postala vladna stranka, pa v stranki ni dosegel vodilnih politikov, ki so zasedali ministrska mesta v jugoslovanski vladi v Beogradu in se ukvarjali z državno politiko. Nesporni vodja stranke in naroda med vojnama je bil dr. Anton Korošec. Vsi drugi so bili daleč v njegovi senci. Ko je Korošec 14. decembra 1940, manj kot štiri mesece pred beograjskim vojaškim pučem in nemškim napadom, nenadoma umrl, se je na dan njegovega pogreba sestalo vodstvo stranke in za njegovega naslednika izvolilo dr. Franca Kulovca, za generalnega tajnika pa dr. Miho Kreka.² Čeprav je Krek sprva veljal za Koroščevega naslednika, mu v vodstvu stranke nekateri člani, med drugimi tudi ban Natlačen, zaradi njegove popustljivosti niso bili najbolj naklonjeni in so raje podprli Kulovca, ki je bil znan po svoji načelnosti in odločnosti in ni bil človek, ki bi hitro klonil pred nasprotniki v Beogradu.³ Ko so po vojaškem puču, navkljub nevtralni politiki nove vlade do Nemčije, v vodstvu stranke spo-

¹ Dr. Marko Natlačen o svojem delovanju med 6. aprilom in 14. junijem 1941. V: Prispjevki za novejšo zgodovino, 2001, št. 1, str. 117–147.

² Domoljub: vestnik Slovenske ljudske stranke, avgust 1954, št. 4, str. 9.

³ Janez A. Arnež: SLS 1941–1945. Ljubljana – Washington 2002 (dalje Arnež, SLS), str. 26.

znali, da lahko v kratkem izbruhne vojna in bo Slovenija okupirana, so na seji 29. in 30. marca 1941 v Ljubljani sklenili, da bo v tem primeru del vodstva odpotoval v tujino, v domovini pa se člani vodstva stanke ne smejo politično izpostavljati z zasedbeno oblastjo.⁴ Ker je bil med nemškim bombardiranjem Beograda 6. aprila 1941 Kulovec ubit, je stranka že prvi dan vojne ostala brez pravega vodstva, stiki med obema deloma vodilnih politikov pa so bili za dalj časa prekinjeni.

Kot generalni tajnik SLS je bil minister Krek ob ministru Francu Snoju nesporno prvi predstavnik SLS v jugoslovanski begunski vladi, v domovini pa sta bila za mesto načelnika stranke dva kandidata. Poleg dotedanjega bana Natlačena se je za ta položaj potegoval še univerzitetni profesor in nekdanji minister dr. Andrej Gosar. V pričakovanju nemškega napada in ob predvidenem odhodu jugoslovanske vlade v tujino je že Kulovca skrbelo, kaj bo z vodstvom doma. V predlogu, kako ravnati ob izbruhu vojne, ki ga je malo pred smrtjo iz Beograda poslal v Ljubljano, naj bi bolj zaupal Gosarju, saj Natlačena ni imel za politično najbolj sposobnega.⁵ Kot dotedanjemu banu je dr. Natlačenu vseeno uspelo, da je postal predsednik Narodnega sveta in si s tem utrdil tudi položaj v stranki, ki je na zadnjih parlamentarnih volitvah pred vojno dosegla absolutno večino.

Med okupacijo je vodstvo SLS o načelniku stranke prvič odločalo avgusta 1941 na razširjeni seji v Ljubljani, ki so se je udeležili tudi vsi doseljivi predvojni poslanci in senatorji. Natlačen je zagovarjal stališče, da mora biti vodstvo stranke v domovini in ne v tujini. Mesto načelnika stranke si je zato prizadeval pridobiti zase, tako kot Gosar, ki se je pri tem skliceval na Kulovca in na njegovo domnevno pismo, s katerim naj bi ga pooblastil, da prevzame vodstvo stranke. Ko sta oba pretendenta za načelnika stranke že pristala na to, da je vodstvo stranke v tujini, doma pa se izvolili le tričlanski delovni odbor, v katerega naj bi sporazumno izbrala tretjega člana, se je Gosar nazadnje premislil, ker z Natlačenom ni mogel delati.⁶ V tričlansko vodstvo stranke je bil tako izvoljen Natlačen skupaj z Milošem Staretom in Rudolfom Smersujem kot svetovalcema. Natlačen si je nato še naprej prizadeval, da bi v stranki prevzel vso oblast v svoje roke, na seje t. i. trojke pa je pošiljal svojega zaupnika Marka Kranjca.

Za člane vodstva SLS, ki so pred okupacijo odpotovali v tujino in so sodelovali v jugoslovanski begunski vladi, je bilo ravnanje bivšega bana Natlačena v prvih

⁴ Janez A. Arnež: Gabrovškov dnevnik 1941–1945. Ljubljana – Washington 1997 (dalje Arnež, Gabrovškov dnevnik), str. 14; prim. Arnež, SLS, str. 31–32.

⁵ Arnež, Gabrovškov dnevnik, str. 69. Gabrovšek po spominu omenja besede ministra Kreka iz poznejšega obdobja. Prav tako je dr. Gosar dve leti pozneje (28. 3. 1943) nekemu vosovskemu viru zaupal, da je »Kulovec iz Beograda poslal predlog, naj se osnuje v Ljubljani nekaj »Slovenski narodni svet«, kateremu naj bi stal na čelu sam dr. Gosar, kar pa da je onemogočil dr. Natlačen s svojo hudo kampanijo zoper njega«. Nazadnje naj bi jim bil Gosar hvaležen, da so ga izigrali, ker bi sicer moral napraviti vse to, kar je napravil Natlačen, ter si s tem nakopati strašno odgovornost. – Arhiv Republike Slovenije (ARS), Republiški sekretariat za notranje zadeve SRS (AS 1931), t.e. 1499, mapa Natlačen Marko, str. 7.

⁶ Arnež, SLS, str. 45.

mesecih po okupaciji politično povsem nesprejemljivo. Še tako opravičljivi razlogi niso odtehtali razočaranja in razburjenja ob novici, da je kot najvidnejši politik v domovini stopil v posvetovalni organ okupacijske oblasti in se z njim med obiskom v Rimu poklonil Mussoliniju. Že v Palestini junija 1941 so izvedeli, da se ni držal marčevskih sklepov stranke, da nihče iz vodstva stanke ne bo sprejel nobene funkcije, ki bi lahko pomenila sodelovanje z zasedbeno oblastjo. Njihov položaj v begunski vladi je postal negotov, saj so Srbi prav zaradi Natlačena Slovence dolžili kolaboracije in zagrozili, da bodo SLS iz vlade izgnali. Ker je bil Natlačen tudi za angleško obveščevalno službo dokaz o nezanesljivosti SLS, so njegovo ravnanje javno obsodili, mu odrekli politično podporo in mu odvzeli legitimiteto, da govori v imenu stranke.⁷ Čeprav je bil oster napad na Natlačena tudi posledica strahu pred Srbi, se je razkol med Natlačenom in člani vodstva stranke pri begunski vladi očitno globoko zarezal v njihove medsebojne odnose.⁸ Za člane begunske vlade je bilo nesprejemljivo predvsem dejstvo, da je Natlačen kot najvidnejši politik v domovini, pa čeprav v dobri veri, storil politično nepremišljene in naivne poteze, s katerimi ni škodoval samo sebi, ampak celotni politiki SLS ter položaju Slovenije pri zaveznikih. Vse kritike bi si po njihovem trdnem prepričanju prihranil, če bi se umaknil in stike z Italijani prepustil manj izpostavljenim sodelavcem.

Natlačen se je z vstopom v konzulto nedvomno pustil okupacijski oblasti izkoristiti. Z izjavami, ki so jih od njega izsilili in v sklepni obliki za javnost prikrojili in potvorili, so ga ob sprejemu statuta Ljubljanske pokrajine in ob obisku konzulte v Rimu ter poklonu pri Musolliniju izrabili v propagandne namene. S posebno spomenico pri papežu je sicer uspel seznaniti svetovno javnost o preganjanju Slovencev pod nemško zasedbo, vendar pa večjih koristi slovensko prebivalstvo v Ljubljanski pokrajini in še manj v drugih pokrajinah od njegovega članstva v konzulti ni imelo. Hujše so bile negativne politične posledice, ki jih pred usodnim korakom očitno ni mogel predvideti. Ko je bilo zaradi partizanskih akcij avgusta 1941 treba reševati življenja in je pri tem spoznal svojo nemoč, je moral priznati napako in je zato 10. septembra 1941 skupaj z nekdanjim ministrom Ivanom Pucljem iz konzulte tudi izstopil. Širša javnost njegovega sodelovanja v konzulti nikakor ni odobraval. Kdor je pri okupacijski oblasti prevzel neko funkcijo, se je po svoje žrtvoval, saj se je smatralo, da se je s tem avtomatično kompromitiral. Politično nepreračunano dejanje, da se posamezniki izpostavljajo tej nevarnosti, pa je bilo za mnoge zaradi nacionalnih interesov

⁷ Arnež, Gabrovškov dnevnik, str. 14; Arnež, SLS, str. 45, navedba Kuharjevega rokopisa, London, 8. – 9. maj 1945; Tamara Griesser Pečar: Razdvojeni narod. Ljubljana 2004 (dalje Griesser Pečar, Razdvojeni narod), str. 7; avtorica s podobno vsebino navaja Kuharjevo pismo škofu Rožmanu 8. 3. 1943.

⁸ Natlačen je članom vodstva stranke pri begunski vladi želel svoje ravnanje v prvih mesecih okupacije pojasniti in spor prav s tem, da je dogodka od nemškega napada na Jugoslavijo do sredine junija 1941 zelo natančno opisal, zgladiti. Prim. Boris Mlakar, v: Prispevki za novejšo zgodovino, 2001, št. 1, str. 117–120.

tudi razumljivo, »posebno ker o njih narodnem čustvovanju ni bilo dvoma in niso bili nikaki Quislingi«. ⁹

Za izkušena politika, kar je Natlačen nedvomno moral biti, je bilo vsekakor nekoliko nenavadno, da je v obdobju, ko je sprejel povabilo v konzulto, verjel v obnovo Jugoslavije. ¹⁰ Tudi razočaranje nad svojimi sodelavci, zlasti duhovniki, ne bi smelo tako usodno vplivati na njegovo odločitev. Zgodaj je imel tajno zvezo s tujino in stik z Dražo Mihajlovičem. ¹¹ Po izstopu iz konzulte, ki je imela vsega 5 sej povsem ekonomskega značaja, ¹² ni imel več nobenih stikov z okupatorji. Ko je v jeseni začel pogovore s strankami, ki so spomladi sodelovale v Narodnem svetu, za obnovo nekega vrhovnega političnega foruma, ni imel več nekdanje avtoritete, saj so zlasti v začetku nekateri zastopniki strank in strankarskih skupin zahtevali, da pri novih dogovorih ne sodelujejo kompromitirani politiki. Proti dogovarjanju z Natlačenom je bil v prvi vrsti Gosar, ki je v katoliškem političnem taboru začel vse bolj izrazito nastopati kot zastopnik samostojne politične skupine. ¹³ Natlačen je poslej deloval bolj v ozadju, v delovanju političnih forumov pa so ga kot glavnega predstavnika SLS zastopali njegovi pooblaščenca. ¹⁴

Po prvih neuspešnih sestankih so oktobra 1941 zastopniki političnih strank in skupin iz vseh treh tradicionalnih slovenskih političnih taborov, razen Komunistične partije in z njo povezanih skupin v OF, uskladili svoje politične programe v t. i. londonskih točkah, ki so bile podlaga za nadaljnje sodelovanje in nastanek Slovenske zaveze aprila 1942. Temeljni točki skupnega programa sta bili obnovljena in razširjena kraljevina Jugoslavija in svobodna Slovenija kot njen samostojen in enakopraven del. ¹⁵ Pri snovanju skupnega programa sta imela odločilno vlogo Natlačen za katoliški in Kramer za liberalni tabor. K dogovoru na jugoslovanski podlagi je znatno pripomogel zlasti Natlačen, saj je SLS v domovini do uskladitve programov zagovarjala samostojno Slovenijo. Natlačen in Kramer sta z londonskimi točkami položila temelje Slovenski zavezi kot vrhovnemu političnemu forumu v okupirani Sloveniji, ¹⁶ ki je sodeloval z jugoslovansko begunsko

⁹ Jera Vodušek Starič: »Dosje« Mačkovšek. Ljubljana 1994 (dalje Vodušek Starič, »Dosje« Mačkovšek), str. 143, Albert Kramer, Politično poročilo, 14. 3. 1942; prim. prav tam, 29. 5. 1941, str. 21.

¹⁰ Vodušek Starič, »Dosje« Mačkovšek, str. 21; Janko Mačkovšek 29. 5. 1941 o nedavnem obisku dr. Natlačena; Natlačen je konec junija 1941 enako prepričanje izrazil tudi Celestinu Jelencu. – Arnež, SLS, str. 44.

¹¹ To je vedel Jelenc (Arnež, SLS, str. 44), samo dejstvo pa sledi iz Mačkovškovega sporočila Mislju v Švico 15. 5. 1942. – Vodušek Starič, »Dosje« Mačkovšek, str. 103.

¹² Griesser Pečar, Razdvojeni narod, str. 76.

¹³ Vodušek Starič, »Dosje« Mačkovšek, str. 33: »26. septembra 1941 Gosar interpelira Vrhunca zaradi pogajanj s klerikalci – Markom, mi le z uradno stranko.«

¹⁴ Poleg Marka Kranjca je bil njegov pooblaščenec navadno Franc Lukman (Vodušek Starič, »Dosje« Mačkovšek, str. 40), ki je bil tudi njegov osebni prijatelj in zaupnik. Navzoč je bil tudi pri vseh pogovorih, ki jih je imel Natlačen z obiskovalci na domu. – Arnež, SLS, str. 44.

¹⁵ Vodušek Starič, »Dosje« Mačkovšek, str. 140.

¹⁶ Prav tam, str. 62.

vlado in njenim vojnim ministrom Dražo Mihajlovičem. V katoliškem taboru je bil Natlačen prvi, ki se je zblížal z liberalnim taborom in njihovo mihajlovičevsko vojaško organizacijo.¹⁷

V primežu revolucije

Ko je vodstvo Komunistične partije Jugoslavije po predhodni Stalinovi napovedi in po prvih uspehih Rdeče armade pred Moskvo decembra 1941 že pričakovalo skorajšnji konec vojne, ki pa ga v naslednjih mesecih in letih ni in ni bilo, se je tudi zaradi uspehov četnikov Draže Mihajlovića odločilo, da po boljševistični metodi preide v drugo fazo komunistične revolucije in obračuna z vsemi političnimi nasprotniki po celotem ozemlju nekdanje države.¹⁸ Edvard Kardelj je Centralnemu komiteju Komunistične partije Slovenije že na začetku leta 1942 iz Bosne naročil, naj se pripravijo in naj gredo v akcijo.¹⁹ Ko je 14. marca 1942 prišel v Ljubljano, so se začeli kazati sadovi njegovih prizadevanj. Po mestnih ulicah so pod streli VOS, o katerem je Kardelj 29. marca 1942 poročal Titu, da je »ves aparat sestavljen iz članov Partije, da ga ne dajo iz rok in ne dovolijo kontrole /.../, da je direktno vezan na CK /.../ da imajo celo urejeno kartoteko o ljudeh, ki jih nadzorujejo in zasledujejo, da imajo tudi svoje »provokatorje« v belogardističnih organizacijah /.../«,²⁰ padli številni nasprotniki revolucije in prepričani protikomunisti, obtoženi in ožigosani denunciantstva, izdajstva, kolaboracije ali hlapčevstva. Kdor je imel kakršne koli stike z okupatorji, in še posebej, če je bil izpričan idejni ali politični nasprotnik komunizma, je bil potencialno ogrožen. Uboj političnega nasprotnika na pripravljenem političnem terenu pod obsodbo kolaboracije z okupatorji je bil v danih razmerah hitro opravičljiv in prepričljiv. Najvidnejši politiki, ki so po razpadu Kraljevine Jugoslavije na najvišjih oblastnih mestih pričakali okupatorje, so bili že zato primerne tarče.

Še preden je bila sprejeta ustanovna listina Slovenske zaveze, je tudi Natlačen dobil svarilo in je zato začasno prekinil vse politične stike.²¹ Ker so uboju bivšega bana takrat nasprotovali krščanski socialisti, so v OF nastali hudi spori,²² ki so Natlačenu očitno pomagali začasno ostati pri življenju. V dolgi vrsti vosovskih

¹⁷ ARS, AS 1931, t.e. 1499, mapa Marko Natlačen, str. 7.

¹⁸ Aleksander Bajt: Bermanov dosje. Ljubljana 1999 (dalje Bajt, Bermanov dosje), str. 386–390.

¹⁹ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knj. I. Ljubljana, 1962 (dalje DLR 1), dok. 109, str. 244–252. CK KPJ (Edvard Kardelj) v pismu CK KPS, 1. 1. 1942 in zlasti v pismu 10. 1. 1942 (v: DLR I, dok. 121, str. 270), kjer pravi: »treba je pripraviti tla za novo etapo našega boja, v katero že stopamo s hitrimi koraki in na kateri je treba neposredno okoli KP združiti vse delovne mase.«

²⁰ DLR 1, dok. 151, str. 324–325.

²¹ Marko Kranjc je bil 19. 3. 1942 kot Natlačenov pooblaščenec pri Kramerju in ga obvestil, »da je Natlačen dobil svarilo in da se bo zadrževal nekaj časa le doma in tudi ne bo nikogar sprejemal.« – Vodušek Starič, »Dosje« Mačkovšek, str. 39.

²² ARS, AS 1931, t.e. 709, str. 176, Zdenka Kidrič - Marjeta Vladimirju Krivicu - Matevžu, 7. 9. 1942: »Svoje čase, ko je to že enkrat bilo aktualno /februarja, marca/ so bile z našimi Kristusi velike borbe zaradi tega.«

ubojev je likvidacija bivšega bana ves čas visela v zraku. Za komuniste in njihov boj je imel uboj Natlačena simbolni pomen. Za uboj, ki je imel veliko politično težo, so najprej želeli pridobiti soglasje tudi pri drugih skupinah v OF. Zaradi širših političnih okoliščin je v začetku maja 1942 o uboju Natlačena razpravljal tudi IOOF. Ker pa obtožba, ki je temeljila na poročilu VOS o zvezah obtoženca z okupatorskimi oblastmi, za nekatere člane IO ni bila dovolj tehtna, je Kardelj predlog VOS v imenu partije umaknil.²³ Obseg likvidacij političnih nasprotnikov in načrt novih likvidacij je bil spomladi 1942 tako velik, da je Franc Leskošek v pismu CK KPJ 16. maja 1942 zapisal, da »belo gardo streljamo in bomo sedaj izvedli likvidacije večjega obsega, ki stremijo že k izstrelitvi«. ²⁴ Vosovski obveščevalci so si šteli v veliko zadovoljstvo, ker so pri nasprotnikih uspeli vnašati razdore in razkrinkati stare kompromitirane voditelje, ki so bili poslej prisiljeni vse politične niti komaj opazno vleči iz ozadja.²⁵ Sestanke političnih nasprotnikov so zasledili predvsem pri Natlačenu in Kramerju.

Napoved streljanja talcev

Ker se je nasilje v Ljubljanski pokrajini po Kardeljevi strategiji revolucije izjemno povečalo, sta visoki komisar za Ljubljansko pokrajino Emilio Grazioli in komandant 11. armadnega zbor general Mario Robotti 24. aprila 1942 razglasila odlok o streljanju talcev v Ljubljanski pokrajini. Za vsak partizanski uboj je bilo zagroženo, da bo ustreljen kateri koli komunist ali protidržavni element, če se v 48 urah po zločinu ne izsledi krivca.²⁶ Pričakovati je bilo, da se bo nasilje in izizvanje okupatorja zaradi takšnih groženj le poleglo, saj je tudi Charles de Gaulle svoje Francoze prav zaradi okrutnosti okupatorja pozval, naj začasno opustijo vse napade na Nemce.²⁷ Tudi Edvard Kocbek je na IOOF prav z vidika okupatorskega odloka o streljanju talcev nasprotoval uboju Natlačena.²⁸

Kardelj je bil o odloku obveščen, še preden je do razglasitve prišlo. V borbenem razpoloženju, posebej glede na ugodno številčno stanje Narodne zaščite v Ljubljani in ob misli na skupino vodilnih komunistov v zaporu, je napovedal odlok OF o represalijah nad družinami okupatorskih oficirjev in uradnikov za vsakega

²³ Josip Vidmar: *Obrazi*. Ljubljana 1985 (dalje Vidmar, *Obrazi*), str. 585; podobno je o razpravi na IOOF, ki jo postavlja na konec aprila, in o predlogu Kardelja glede likvidacije Natlačena zapisal Edvard Kocbek: *Zbrano delo* 6, Ljubljana, 1996 (dalje Kocbek, *Zbrano delo* 6), str. 706.

²⁴ *Dokumenti ljudske revolucije*, knj. 2 (dalje DLR 2), dok. 33, str. 76.

²⁵ ARS, AS 1931, t.e. 1499, mapa Marko Natlačen, str. 4.

²⁶ Tone Ferenc: »Ubija se premalo«. *Obsojeni na smrt, talci, ustreljeni v Ljubljanski pokrajini 1941–1943*. Ljubljana, 1999 (dalje Ferenc, »Ubija se premalo«), str. 108. Razglas ni bil objavljen v Uradnem listu, ampak na lepakah po oglasnih mestih. Prvih šest talcev so ustrelili že 28. 4. 1942 pri Radohovi vasi zaradi partizanskega napada na vojaški vlak, v katerem sta bila ubita dva vojaka.

²⁷ *Svobodna Slovenija*, 20. 5. 1942, str. 3.

²⁸ Kocbek, *Zbrano delo* 6, str. 706.

ustreljenega talca.²⁹ Četrti dan po objavi italijanskega razglasa o streljanju talcev je v imenu IOOF v Poročevalcu objavil izjavo, v kateri napoveduje »nadaljevanje uničevanja denunciantov in izdajalcev z vso doslednostjo«. ³⁰ Prav tako je napovedal streljanje protitalcev in maščevanje nad »italijanskimi zločinci in slovenskimi izvržki«, za sam odlok o streljanju talcev pa je krivil »belo gardo«. Vse zavedne Slovence je pozival, naj zaradi tega odloka zgrabijo za orožje in gredo v partizane. Njegov odgovor na »razglas totalne vojne«, ki sta jo Komunistična partija in OF sprejela, se je glasil: »Kri za kri! Glavo za glavo! K orožju!« 7. maja 1942 je podobno izjavo izdalo tudi Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet.³¹

Z delovanjem VOS v Ljubljani je bil Kardelj tedaj zadovoljen, saj se je »v samem mestu število pobitih ovaduhov od začetka aprila povzpelo prek 40. Včasih jih je v enem dnevu padlo do šest.« Že avgusta 1941 je menil, da je za krepitev partizanskih odredov mogoče izrabiti okupatorjeve požige in druga maščevanja nad civilnim prebivalstvom.³² Prepričan je bil, da je nasilje za zmago revolucije nujno. Če nasilja ni, ga je treba preprosto izvati in okupatorja naravnost prisiliti v represalije. Na podlagi odlokov OF, ki so poleg denunciantstva in kolaboracije s smrtno obsodbo prepovedali ustanavljati druge oborožene formacije razen partizanskih,³³ si je Komunistična partija prisvojila vse pravice do slovenskega naroda in jih z nasiljem začela tudi uveljavljati.

Vosovci so morali vedeti, da bo zaradi njihovih akcij padlo veliko nedolžnih ljudi. Zavestno so pobijali v pričakovanju maščevanja in represalij okupatorja, saj je izzivanje represalij postal izdelan način boja z natančno določenimi političnimi cilji. Prebivalstvo Ljubljanske pokrajine je napoved streljanja talcev pretresla, saj se Italijani za razliko od Nemcev do takrat za takšna dejanja niso odločali. Grožnja italijanske civilne in vojaške oblasti s streljanjem talcev pa nasilja v pokrajini ni zaustavila. Akcij VOS v Ljubljani je bilo še več in število ustreljenih talcev se je v enem mesecu toliko povečalo, da italijanska oblast v začetku junija njihovih imen ni več niti objavljala.³⁴ Najbolj presenetljiva pa je ugotovitev, da krivci za povzročeno nasilje nikoli niso bili tisti, ki so jih Italijani aretirali.³⁵

Proti okrutnemu streljanju talcev so slovenske žene na pobudo Angele Vode začele maja 1942 zbirati podpise pod peticijo, s katero so hotele posredovati pri Mussoliniju.³⁶ Ker je bilo vodstvo Komunistične partije proti peticiji in pro-

²⁹ DLR 2, dok., str. 19.

³⁰ DLR 2, dok. 13, str. 27.

³¹ DLR 2, dok. 9, str. 20, op. 8.; Ferenc v »Ubija se premalo«, str. 19 ugotavlja, da o streljanju protitalcev »do sedaj ni znan noben primer takega ukrepa«.

³² Vladimir Dedijer: Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita, II. Rijeka, 1981, str. 1009; Kardeljevo pismo Titu, 2. 8. 1941; prim. Bajt, Bermanov dosje, str. 404–405; Nora Beloff: Zapravljena dediščina Josipa Broza Tita. Maribor 1990, str. 84.

³³ DLR 2, dok. 38, str. 86, Kardeljevo pismo Titu, 18. 5. 1942.

³⁴ Vodušek Starič, »Dosje« Mačkovšek, str. 108, v poročilu Mislju v Švico, 2. 6. 1942.

³⁵ Angela Vode: Skriti spomin. Ljubljana 2005 (dalje Vode, Skriti spomin), str. 96.

³⁶ Alenka Puhar: Izgubljeno pismo Benitu Mussoliniju : peticija slovenskih žena Duceju. V: Delo: Sobotna priloga, 26. 4. 2003, str. 28–29.

ti zbiranju podpisov, so Vodetovi zbrane podpise s prevaro odvzeli in nadaljnje zbiranje podpisov prepovedali. Komunisti so imeli namreč pri streljanju talcev drugačne načrte in so talce naravnost potrebovali. Predvsem so se lahko znebili neljubih oseb, v partizanskih vrstah pa so iz strahu pred aretacijami pričakovali dotok novih ljudi. Streljanje talcev so lahko izkoristili v svoj prid, saj je VOS imel v vrhu italijanske tajne obveščevalne policije, kjer so razpolagali s seznama talcev, svojega zaupnika.³⁷ Podobno so si za ljudi, katerih uboj bi za partijo v javnosti izval negativno razpoloženje, pomagali z denuncijacijami pri okupatorju.³⁸ V konfliktu med italijansko civilno in vojaško oblastjo, pri katerem je bila pri izbiri talcev civilna oblast potisnjena na stran, je streljanje talcev potekalo pod »zelo misterioznimi okolnostmi«.³⁹

Kardeljeve naloge VOS

Ker je italijanska vojaška oblast zaradi vse pogostejših in težko obvladljivih partizanskih akcij na podeželju in vosovskih po Ljubljani dobila večja pooblastila, je z vojaškimi posegi vsaj od razglasa odloka o streljanju talcev naprej vse ostreje in nasilneje nastopala do domačega prebivalstva. Z obseznimi racijami in odgoni prebivalstva v taborišča ter z večjimi vojaškimi operacijami je italijanska okupatorska vojska v obdobju napredovanja sil osi na svetovnih bojiščih načrtovala zatreti partizansko gibanje v Ljubljanski pokrajini. V pričakovanju hujših represalij je zato Kardelj 14. junija 1942 vodstvu VOS predlagal reorganizacijo varnostne in obveščevalne službe, kamor naj bi zaradi izgajanja moških na prisilno delo vključili čim več žensk, ki naj jih »nauče streljati, zastrupljati in vse mogoče«.⁴⁰

Zaradi defenzive na domačem in mednarodnem vojaško-političnem prizorišču je partijsko vodstvo spremenilo taktiko boja s pozivanjem na enotnost vseh narodnih sil, da bi tako razširili svojo bazo in preprečili svojemu idejnopolitičnemu nasprotniku, ki se je začel tudi vojaško organizirati, mobilizirati razpoložljive sile zase. Ker je Kardelj razvoj dogodkov gledal v dolgoročni perspektivi in je upal, da bi se položaj v naslednjih dneh lahko hitro spremenil, pa je VOS naročal, »zato imejte vedno na muhi nekaj vodilnih tičev, da bi jih potem ob primerni priliki lahko potolkli«.⁴¹ Likvidacije je bilo takrat po njegovih navodilih treba omejiti le na najnujnejše denunciantске primere in na vodilne osebnosti, za katere pa se je bilo treba sporazumeti za vsakega posebej. Likvidacije je predvideval v

³⁷ ARS, AS 1931, t.e. 711, str. 1819, 1844, / .../ Iz obveščevalnih poročil Dušana Kraigherja in Vladimirja Svetine poleti 1942 Zdenki Kidrič - Marjeti. Vosovske zveze so v dolgi verigi preko N. Kraigher in M. Baltič vodile do šefa italijanske tajne policije majorja Onnisa; prim. Vode, Skriti spomin, str. 97–98.

³⁸ Prim. Bajt, Bermanov dosje, str. 424.

³⁹ ARS, AS 1931, t.e. 711, str. 1803, Dušan Kraigher Zdenki Kidrič, 19. 5. 1942, info. Kante Vladimir.

⁴⁰ ARS, AS 1931, t.e. 709, str. 7, Edvard Kardelj Zdenki Kidrič, 14. 6. 1942.

⁴¹ ARS, AS 1931, t.e. 709, str. 18, Edvard Kardelj Zdenki Kidrič, 28. 6. 1942.

rundah, v nizu drugo za drugo, po malo trajnejšem premoru je bilo treba počakati najugodnejšega političnega trenutka, ki ga nikakor ne bi smeli zamuditi.

Ko je Kardelj v začetku julija 1942 zapustil Ljubljano, je vodstvu VOS naročil, naj opustijo načrtovani množični pokol Italijanov, naj pa takoj streljajo politične nasprotnike, če o njih dobijo nove obremenilne podatke.⁴² Streljali naj bi tudi brez podatkov, če bi se nasprotovanje do njih v prihodnje v javnosti povečalo. Generala Leona Rupnika, ki je 2. junija 1942 postal ljubljanski župan, je ukazal streljati takoj, ko ga dobijo »na muho« in prav tako tudi denuncianti in druge izdajalce. Ker so tedaj tudi Angleži utrpeli nekaj porazov, je predvideval, da bi bilo dobro udariti tudi po mihajlovičevcih, če bi le imeli v rokah podatke o njihovem sodelovanju z okupatorji. Angležem bi morali namreč dokazati, da »jih ne streljajo zato, ker so njihovi, ampak zato, ker so okupatorski«.⁴³ Prepričan je bil, da ne bi bilo slabo likvidirati mihajlovičevega pooblaščenca v Sloveniji, majorja Karla Novaka, ali koga drugega od vodilnih. Pri tem je poudaril, da bi bilo za vsak tak uboj treba predhodno pripraviti političen teren, kar je naloga Poročevalca, takoj po izvršitvi pa o uboju sestaviti komunikacije.

Med italijansko poletno ofenzivo je Kardelj 29. julija 1942 Zdenko Kidrič opozoril, naj bodo v VOS izjemno previdni »kadar gre za likvidacije ljudi, ki niso neposredno izdajalci osvobodilne stvari slovenskega naroda«.⁴⁴ Na to previdnost jih je opozarjal tudi CK KPJ, kljub temu pa bi bilo za Kardelja tedaj izredno koristno, če bi likvidirali enega od vodij »belogardistične« vojaške organizacije. Ker jim je takrat povzročila obilo težav, je ocenil, da jim »primerna kazen v Ljubljani ne bi škodovala«.

V brezobzirnem boju za oblast je Kardelj v začetku avgusta 1942 napovedal obdobje odločilnega boja s političnimi nasprotniki, ki jih v skladu z boljševiski terminologijo vseskozi imenuje »bela garda.« V demoralizaciji v lastnih vrstah, ki je bila očitna posledica italijanske ofenzive, je slutil nevarnost krepitve in prevlade nasprotnikov. Boj z njimi je zato označil za »centralno vprašanje naše politike«.⁴⁵ Za VOS je bilo po njegovem prepričanju najbolj pomembno, da se vsidra v njihovih vrstah. Z vosovskimi podatki iz vrst nasprotnikov partizanskega gibanja jih je partijska propaganda lahko razkrinkavala. In če bi jih znala predstaviti kot glavnega pomočnika v okupatorjevi ofenzivi, je bilo nujno, da bi varnostni del VOS »udaril po njihovih voditeljih«. Ob politični pripravi akcije je bilo treba pozorno poslušati razpoloženje ljudstva.

Sredi septembra 1942 je bila glavna linija v partijskem boju »razbijati belo gardo tako politično kakor fizično«.⁴⁶ Kardelj je takrat vodstvu VOS v Ljubljano naročil: »Likvidirajte, kjer koli in kakor koli morete vse tiste, za katere lahko

⁴² ARS, AS 1931, t.e. 709, str. 21, Edvard Kardelj Zdenki Kidrič, 4. 6. 1942.

⁴³ Prav tam.

⁴⁴ ARS, AS 1931, t.e. 709, str. 25, Edvard Kardelj Zdenki Kidrič, 29. 7. 1942.

⁴⁵ DLR 3, dok. 6, str. 14, Edvard Kardelj Zdenki Kidrič, 2. 8. 1942.

⁴⁶ DLR 3, dok. 94, str. 198, Edvard Kardelj Zdenki Kidrič, 17. 9. 1942.

pred javnostjo pokažete, da so izzivači državljanske vojne v korist Italijanov.« Na omenjeno formulacijo je posebej opozoril, saj obtožba posameznika z »belogardistom« takrat ni več zadoščala. Potrebno je bilo dokazati, da »bela garda izziva državljansko vojno v korist okupatorja in kot take likvidirati posamezne pripadnike te tolpe«. Kardelj je pri tem VOS opozarjal na opreznost, da ne bi zaostrovali odnosov znotraj OF in ne bi neposredno napadali sredine, temveč jo le navtralizirali. Ker je bila partija v defenzivi, si je morala zavarovati hrbet in se na široko povezovati z vsemi pri vsakršni malenkosti proti okupatorjem in proti tistim, ki so se v odporu proti boljševidičnemu nasilju zvezali z njimi. Nastopilo je odločilno obdobje, v katerem je partija po Kardeljevi oceni lahko vse dobila ali vse izgubila. Kakor hitro so po ofenzivi med svojimi pristaši uspeli dvigniti moralo, so takoj sprožili ofenzivne akcije proti »beli gardi«.

Zasledovanje in spremljanje dr. Marka Natlačena

Nekdanjega bana, dr. Marka Natlačena, so pripadniki VOS vseskozi spremljali in zasledovali na vsakem koraku, kljub temu pa o njegovem delovanju niso mogli pridobiti podrobnejših in verodostojnih podatkov. Čeprav so slutili, da iz ozadja »duhovno vodi vso klerikalno bega«, konkretnih obtožb proti njemu niso imeli niti v začetku septembra 1942⁴⁷ niti pozneje. Prvo informacijo, ki naj bi dokazovala Natlačenovo vodilno vlogo v »beli gardi« in opravičevala njegovo likvidacijo, je vosovska agentka pridobila posredno iz druge roke.⁴⁸ Ciril Žebot naj bi se namreč Natlačenu kot vodji na srečanju s stražarji domnevno zaklel, da bodo »križarsko vojno proti komunizmu hitro in točno izpolnili«. ⁴⁹ Ker je Natlačen vedel za komunistične naklepe, da mu strežejo po življenju, je bil zelo previden in konspirativen, zato pa tudi za VOS skoraj nedosegljiv. Vojaško stražo, ki so mu jo zaradi groženj ponudili Italijani, je odklonil, svoje stanovanje na Ciril-Metodovi ulici št. 18 (danes Ulica talcev - op. ur.), nedaleč od poljanske gimnazije, pa je zelo redko zapustil. Obveščevalci VOS, med njimi so bila večinoma mlada dekleta, so mu sledili iz bližnjih stanovanj in opazovali predvsem dogajanje pred vhodom v njegovo hišo. Zanimalo jih je zlasti, kdo je prihajal na njegov dom, kdaj je prišel in koliko časa se je pri njem zadržal. Zasledovati so ga začeli že ob prvih naklepih za njegovo likvidacijo, zelo načrtno opazovanje njegove hiše pa se je po vosovski evidenci začelo v drugi polovici julija 1942.⁵⁰ Po krajšem premoru v prvi polovici avgusta je opazovanje z manjšimi prekinitvami, ker zaradi strahu lastnika stanovanja in vračanja podnajemnika ni

⁴⁷ ARS, AS 1931, t.e. 709, str. 166, Vladimir Krivic Zdenki Kidrič, 4. 9. 1942.

⁴⁸ ARS, AS 1931, t.e. 709, str. 405, Poročilo VOS, št. 14, 3. 10. 1942.

⁴⁹ ARS, AS 1931, t.e. 698, str. 3008–3009, poročilo, Janhuba Rudi, 29. 9. 1942, info. Lidija Kovič 26. 9. 1942.

⁵⁰ ARS, AS 1931, t.e. 1499, mapa Marko Natlačen. Izvlečki dokumentov o dr. Marku Natlačenu iz vosovskega arhiva. Priložena mapa je v arhivski škatli v osebнем gradivu, ki ga je Arhivu Republike Slovenije pred svojo smrtjo (2000) posredoval Franc Stadler - Pepe.

bilo mogoče, potekalo nepretrgoma do izvršitve uboja 13. oktobra 1942. Tudi ko je bilo zasledovanje po cestah po uboju poveljnika Slovenske legije za Ljubljano, Fortunata Majdiča, 25. avgusta 1942 zaradi nevarnosti začasno ustavljeno, so vosovski obveščevalci v sledilski grupi dobili navodilo, naj se opazovanje Natlačena nadaljuje.⁵¹ Pri opazovanju Natlačenove vile so se ves čas menjavali. Navajali so vsakogar, ki je prihajal in odhajal iz hiše, in poročali o vsem, kar je bilo mogoče sklepati o dogodkih v hiši. Njihove zabeleške izpričujejo dosledno opazovanje in sledenje tudi takrat, ko se pred hišo ni nič zgodilo oz. ko pred hišo »ni bilo nikakršnega prometa«.

V vodstvu VOS so uboje po Kardeljevih navodilih načrtovali v skladu z razvojem vojaško-političnih razmer in po razmisleku o primernosti notranje- in zunanjepolitičnega trenutka. Z opustitvijo načrta likvidacije generala Rupnika je namero za uboj Natlačena konec avgusta 1942 ponovno sprožil poverjenik CK KPS za Ljubljano Vladimir Krivic - Matevž.⁵² Zdenka Kidrič, ki se je strogo držala Kardeljevih navodil, je bila najprej do tega predloga zelo zadržana, ker Natlačen ni bil »niti na kakem mestu, niti ne moremo kako otiplivejše dokazati njegovo sodelovanje z Italijani«.⁵³ Kidričeva se je zavedala, da je pri uboju Natlačena treba upoštevati tudi zunanjepolitične razloge in da bi bil uboj Natlačena »popolnoma političen«. Dopusčala je sicer možnost, da je zadeva z vojaškim razvojem na nasprotnikovi strani dozorela, vendar pa na uboj Natlačena brez Kardeljevega pristanka ni bila pripravljena. Na prigovarjanje Vladimirja Krivica, da je treba vosovske akcije »usmeriti na glavne organizatorje državljanske vojne zlasti Natlačena«,⁵⁴ se je proti koncu septembra premislila in v pripisu obširnega pisma Kardelja prosila za dovoljenje.⁵⁵ S pozitivnim odgovorom »bilo bi naravnost sijajno« je Kardelj 9. oktobra 1942 dokončno potrdil odločitev o uboju bivšega bana.⁵⁶

Likvidacija bivšega bana

Neposredne priprave za akcijo so se začele septembra, po nalogu CK KPS pa je Edo Brajnik - Štefan, vodja varnostnih grup, likvidacijo Natlačena poveril Francu Stadlerju - Pepetu šest dni pred dnem uboja, ki si ga je sam izbral.⁵⁷ Za akcijo je bilo treba izdelati načrt, ki ga je bilo mogoče pripraviti samo na podlagi podrobnih informacij o Natlačenovi hiši, dvorišču in okolici, o razporeditvi prostorov v hiši ter o hišnih navadah in navadah obiskovalcev. Ker dotedanja

⁵¹ ARS, AS 1931, t.e. 698, str. 2919, poročilo, Janhuba Rudi, 27. 8. 1942.

⁵² ARS, AS 1931, t.e. 709, str. 164, Vladimir Krivic Zdenki Kidrič, 28. 8. 1942,

⁵³ ARS, AS 1931, t.e. 709, str. 176, Zdenka Kidrič Vladimirju Krivicu, 7. 9. 1942.

⁵⁴ DLR 3, dok. 115, str. 272, Vladimir Krivic Edvardu Kardelju, 27. 9. 1942.

⁵⁵ DLR 3, št. 106, str. 241.

⁵⁶ ARS, AS 1931, t.e. 709, str. 35, Edvard Kardelj Zdenki Kidrič, 9. 10. 1942.

⁵⁷ ARS, AS 1931, t.e. 1499, mapa Marko Natlačen; Slavko Žižek: Kdo je uprizoril 13. 10. 1942. V: Zaveza, 2007, št. 3 (dalje Žižek, Kdo je uprizoril), str. 95–102.

opazovanja za samo akcijo niso bila dovolj, je VOS ob odločitvi za likvidacijo Natlačena določil še posebno sledilno grupo, ki je pod vodstvom Lidije Kovič iz primerne oddaljenosti z več strani neprekinjeno do same akcije opazovala dogajanje pri Natlačenovih.

Obveščevalka VOS in agentka v katoliških vrstah, Lidija Kovič, poročena Dermastija, je Natlačenovo hišo in družino med vsemi najbolj poznala. Do podrobnosti je vedela vse, kar se je v hiši dogajalo, saj je njena družina stanovala v bližini in je bila z družino Natlačen v dobrem znanstvu. Zaradi dobrega poznavanja dogajanja pri Natlačenovih je laže iskala tudi način, kako atentatorju omogočiti, da bo vstopil v hišo. Ker je bilo med obiskovalci bivšega bana veliko duhovnikov, so vosovci vstop v hišo povezali z obiskom duhovnika, ki z Dolenjske bivšemu banu prinese pismo z važnim sporočilom, na katerega je bil potreben takojšen odgovor.⁵⁸ Za uspešno izvršitev akcije in za kritje umika likvidatorja po izvršenem uboju je ena od vosovskih obveščevalk, Brezar Stana - Mija, za akcijo poleg hiše izrisala tudi načrt dvorišča, vrta, ograje in bližnje okolice.

Iz opazovanja je bilo ugotovljeno, da Natlačen ni sprejemal obiskov do 8.45 ure, da ni imel posebnega italijanskega spremstva, da se ni vozil z avtomobilom in da je imel za osebno varovanje samo enega agenta. Med akcijo se je sicer razkrilo, da je imel še enega v stanovanju, vendar pa se je ta moral ravno ob akciji zadržati na nekem drugem mestu. Na podlagi teh podatkov so prišli do sklepa, da se akcija izvede v Natlačenovem stanovanju pred 8.45, na podlagi razporeditve prostorov v hiši pa so določili tudi pot, po kateri bi se likvidator po opravljeni nalogi umikal.⁵⁹

Franc Stadler - Pepe je dobil za izvršitev uboja Natlačena izčrpne podatke in natančno sliko prostorov in druge podrobnosti v hiši in zunaj nje. Z Lidijo Kovič je bil od dneva, ko je sprejel izvedbo akcije, v vsakodnevnem stiku. Skupaj sta se učila izrazov, ki jih je bilo treba izreči v pozdravu z Natlačenom. Privaditi se je moral na še tako majhno gesto, ki je bila značilna nekaterim duhovnikom, posebno takrat, ko so bili pred človekom na visokem položaju.⁶⁰ Psihološko in organizacijsko se je pripravil do najmanjše podrobnosti. Ob poznavanju vseh podrobnosti je moral biti pripravljen tudi na kaj nepredvidljivega. Tako je Natlačen prav v zadnjih dneh dobil psa, imel pa je tudi dodatnega agenta za osebno varovanje. Za pomoč pri zaščiti akcije si je izbral Jožeta Šiško - Luko, v neposrednih stikih med pripravo pa je bil tudi z Edom Brajnikom in Franjo Kroupo - Ackom. Stadler se je dobro zavedal velike teže naloge in odgovornosti za uspešno izvršitev, ki je bila tesno povezana »z razvojem ljudske revolucije«.⁶¹

⁵⁸ ARS, AS 1931, t.e. 1499, Stadler Franc - Pepe, Kronološki pregled akcij in delovanja, prepis s traku, str. 20.

⁵⁹ Žižek, Kdo je uprizoril, str. 95.

⁶⁰ ARS, AS 1931, t.e. 1499, Stadler Franc - Pepe, Kronološki pregled akcij in delovanja, prepis s traku, str. 20.

⁶¹ ARS, AS 1931, t.e.1499, mapa Marko Natlačen.

Za načrtovan podvig si je priskrbel potrebno duhovniško opravo: črn klobuk, očala, kolar in črn duhovniški plašč, ki si ga je dal napraviti pri zaupnem krojaču.⁶² Iz vosovskega skladišča si je izbral najljubše orožje. Lidija mu je v noči pred akcijo napisala pismo, naslovljeno »gospodu eminenci Marku Natlačenu«, ki ga je sestavljala več dni. Dobro je poznala duhovniško okolje, da se mu je lahko prilagodila. Pod sporočilom je bil podpisan trebanjski dekan Tomažič, za katerega so vosovci vedeli, da se je obračal na Natlačena za pomoč v boju proti partizanom. Natlačen je prav tiste dni od dekana pričakoval pošto in je najbrž tudi zato s takim zaupanjem spustil likvidatorja v hišo.

Pri uboju Natlačena je Stadlerju 13. oktobra 1942 po skrbno izdelanem načrtu pomagalo pet sodelavcev.⁶³ Zjutraj po 8.00 uri so se zbrali na Strmem potu pod Ljubljanskim gradom, kjer so ga preoblekli v duhovnika, ga oborožili in mu dali zadnjo moralno podporo. Na primerni razdaliji so ga spremljali na njegovi poti proti Natlačenovi hiši v Ciril-Metodovo ulico. Zaščitnik Jože Šiška je v neposredni bližini Natlačenove hiše pazil na stražo pred gimnazijo na Poljanah, v kateri je bila italijanska vojska. Ko so iz Natlačenove hiše odjeknili strelji in se je slišalo vpitje, je z orožjem izpod plašča onesposobil prestrašena stražarja, ki se med begom likvidatorja iz Natlačenove hiše nista niti ganila. Potem ju je pustil in zbežal proti Gruberjevemu kanalu.⁶⁴

Stadler je pred tem v duhovniški obleki pozvonil pri vrtnih vratih Natlačenove hiše. Pred vhom ga je ustavil Natlačenov agent, nato ga je sprejela služkinja. Ko se je predstavil in pojasnil, da ga pošilja trebanjski dekan s pismom, ki ga mora osebno izročiti gospodu Natlačenu, je smel stopiti naprej. Služkinja ga je peljala v dnevni prostor, kjer ga je najprej sprejela Natlačenova žena. Predstavil se ji je kot kaplan trebanjskoga dekana in ji postregel z najnovejšimi novicami z Dolenjske. Ko je iz gornjega dela hiše prišel nekdanji ban, se je poslovila. Po uvodni predstavitvi je Marku Natlačenu pojasnil, da je pismo zelo pomembno in da se mora z njegovim odgovorom takoj vrniti. Ko je Natlačen pismo v zaskrbljenosti odprl, se usedel in začel brati, je prišlek pristopil bliže in ga ustrelil v glavo in nato še v vrat.⁶⁵ Bilo je točno 2 minuti do pol devete ure, ko je nekdanji ban omahnil na mizo in bil na mestu mrtev.

Natlačenova žena je takoj po prvem strelu začela vpiti in klicati na pomoč. Stadler pa je po izvršenem uboju začel iz hiše panično bežati. Namesto na dvorišče je po stopnicah zašel v klet in se nato med vračanjem v pritličje prerival z Natlačenovo ženo, sinom Markom in služkinjo, ki so ga hoteli zadržati. Med

⁶² Prav tam.

⁶³ ARS, AS 1931, t.e. 1499, Stadler Franc - Pepe, Rekapitulacija mojega dela v borbeni grupi VS, str. 10. Lidija Kovič - Liza, p. Dermastia, Jože Šiška - Luka, Stana Brezar - Mija, Franjo Kroupa - Acko, Sabina Mavsar - Breda, p. Stadler.

⁶⁴ ARS, AS 1931, t.e. 1499, mapa Marko Natlačen.

⁶⁵ ARS, AS 1931, t.e. 1499, Stadler Franc - Pepe, Rekapitulacija mojega dela v borbeni grupi VS, str. 10. Stadler za razliko od drugih zapisov piše, da je Natlačena prvič ustrelil v glavo in nato še dvakrat v vrat.

ruvanjem je s pištolo, ki se mu je medtem zataknila, po glavi dvakrat udaril sina Marka in ga onesposobil. Po kratkem boju je s silo odrinil tudi ženo in služkinjo, se ju osvobodil, stekel skozi kuhinjo in kabinet ter skočil skozi okno na dvorišče. S preskokom čez vrtni zid je v zadnjem trenutku ušel tudi psu. Za vogalom ga je na triciklu čakal Kroupa, ki ga je za gradom ob Gruberjevem kanalu odpeljal čez Dolenjsko cesto na Opekarsko cesto in naprej v Gradišče, kjer ga je čakala sodelavka Sabina.⁶⁶ Pri njej se je uredil in se nato vrnil na službeno mesto v Poštno hranilnico, ki ga je zjutraj zaradi akcije z izgovorom zapustil.⁶⁷

Prvi odzivi

Vest o vosovskem uboju bivšega bana dr. Marka Natlačena se je kot blisk razširila po vsej Ljubljani in okolici.⁶⁸ Povsod je pustila globok vtis in nihče ni ob njej ostal neprizadet. Vedelo se je, da je Natlačen prejemal grozilna pisma, vendar je večina živela pod vtisom, da si komunisti tega koraka ne bodo upali tvegati, ker bi preveč občutno zadeli v javno mnenje. V katoliških krogih so bili ob vsej prizadetosti prepričani, da je »stiska očitno pritirala komunistično stranko že tako daleč, da sega po skrajno obupnih sredstvih in da sedaj gotovo čakajo na uspeh tega dejanja«. ⁶⁹ Trdno so bili odločeni, da se s tem »niti v najmanjši meri ni zmanjšal odpor proti komunizmu, nasprotno komunisti bodo čutili, da so s tem zločinom prilili samo olja na ogenj in povečali požar, ki bo vso hudobijo neizprošno požgal in počistil«. ⁷⁰

Zelo odločno so uboj dr. Natlačena obsodili tudi v liberalnem taboru. Bolj kot kadar koli do takrat so se »zgrozili ob novem ostudnem in zahrbtnem zločinu«, ki je izval »najostrejši odpor proti morilskemu komunizmu in njegovim privržencem«. V skladu z liberalnim prepričanjem in tradicijo pa so ugotavljali, da je »zahrbtni umor kot politično sredstvo že sam po sebi dejanje, ki ga je treba odklanjati in obsojati. Kar pa počnejo komunisti med nami, ni niti več politična borba, marveč je le še izživljanje najnižjih zločinskih nagonov.« ⁷¹ V uboju bivšega bana so zaznali dogodek, ki je v delovanju slovenskih komunistov presegel vse meje neprizadetosti in potrpežljivosti. V odklanjanju komunističnih metod so bili enotni, da »za iskrenega Slovenca ne more biti več izbire in omahovanja. Vsi se moramo strniti v en tabor ter z vsemi sredstvi izločiti iz sebe komunistične zločince, ki s svojimi divjaštvii upropaščajo ves narod. /.../ Z umorom dr. Natlačna je mera polna. Za nikogar ne more biti več izgovora in ne opravičila, da ni spregledal zločinske komunistične igre. Minil je čas neinteresiranosti. Vsak

⁶⁶ Mavsar Sabina - Breda, por. Stadler. – ARS, AS 1931, t.e. 1499, Stadler Franc - Pepe.

⁶⁷ ARS, AS 1931, t.e. 1499, Stadler Franc - Pepe, Kronološki pregled akcij in delovanja, str. 20–22.

⁶⁸ O uboju sta naslednje dni obširno poročala Slovenec in Jutro.

⁶⁹ Slovenec, 14. 10. 1942, str. 2.

⁷⁰ Prav tam.

⁷¹ Jutro, 14. 10. 1942, str. 2.

kdor hoče dobro sebi in svojemu narodu, se mora pridružiti neizprosni borbi proti komunizmu.«⁷²

Partijsko vodstvo je bilo nad ubojem Natlačena navdušeno. Kardelj se je, preoblečen v železničarja, po prestani roški ofenzivi iz Podlipoglava vrnil v Ljubljano »točno tisti dan, ko je bil likvidiran Natlačen«.⁷³ Ko je še istega dne pisal Kidriču in Leskošku o svojem prihodu v Ljubljano in položaju v mestu, je že na začetku izrazil splošno partijsko zadovoljstvo nad dogodkom z besedami: »Kakor ste že gotovo na svoje veliko veselje izvedeli, je danes naša VOS likvidirala Natlačena« in temu takoj dodal še svoje osebno doživljanje ob prejeti novici o uboju: »Lahko si mislite, da sem prav pošteno razveseljen. / .../ Ljubljana je popolnoma pod vtisom tega dogodka.«⁷⁴ Boris Kidrič je čez dva dni v odzivu Kardelju čestital »celotnemu VOSU! Tistim, ki imajo pri tem neposredne zasluge, pa najbolj. Krasno!«⁷⁵

Navdušenje partijskega vodstva nad ubojem Natlačena je bilo toliko bolj razumljivo, ker si je v tej nameri že dalj časa prizadevalo in v tej smeri dajalo partijskim funkcionarjem in posebej VOS zadevna navodila. CK KPS je pred ubojem Natlačena, 5. oktobra 1942, v tem smislu Alešu Beblerju med drugim naročil, da »moramo belo gardo fizično trebiti z vsemi sredstvi«, kajti »le tako se začetek državljanske vojne razvija v našo korist«, in k zadnji ugotovitvi dodal: »tudi individualne likvidacije kolovodij, podpihovalcev in organizatorjev so izredno važne. Ne odlašajte niti trenutka!«⁷⁶ Komunisti so tudi in predvsem z nasiljem, uboji in atentati na pomembne politične osebnosti postali upoštevanja vreden politični dejavnik. Boris Kidrič se je zavedel realne moči in teže komunistov ter stiske okupatorjev prav po uboju Natlačena, ko je visok predstavnik italijanske okupacijske oblasti apeliral na ugledne Ljubljančane, naj vplivajo na komuniste, da bodo omejili svojo teroristično dejavnost. V pismu Beblerju, 20. oktobra 1942, se je posledično vprašal: »Vidiš, kaj pomeni naša perspektiva!« in si v trdnem prepričanju odgovoril: »V kratkem se bo izkazalo, kako pravočasna in nujna je bila Natlačenova likvidacija.«⁷⁷

⁷² Prav tam.

⁷³ DLR 3, dok. 172, str. 425, Edvard Kardelj (in B. Kidrič) izvršilnemu odboru OF v Dolomite, 28. 10. 1942.

⁷⁴ DLR 3, dok. 145, str. 363–364, Edvard Kardelj Borisu Kidriču in Francu Leskošku, 13. 10. 1942; Jesen 1942 : korespondenca Edvarda Kardelja in Borisa Kidriča. Ljubljana, 1963 (dalje Jesen 1942), str. 31, dok. 3.

⁷⁵ DLR 3, dok. 151, str. 387, Boris Kidrič in Franc Leskošek Edvardu Kardelju, 15. 10. 1942.

⁷⁶ DLR 3, dok. 135, str. 329, CK KPS (B. Kidrič in E. Kardelj) Alešu Beblerju, 5. 10. 1942.

⁷⁷ DLR 3, dok. 157, str. 395, Boris Kidrič Alešu Beblerju.

Streljanje talcev

Uboj dr. Marka Natlačena ni bil le zahrbtnen, saj so ga izvedli pod pretvezo, ampak tudi zelo drzen in predvsem dramatičen. To je bil največji podvig med vosovskimi likvidacijami v Ljubljani. Kakor po predhodnih ubojih VOS je bilo po uboju Natlačena še z večjo gotovostjo pričakovati, da bodo zaradi tega dejanja padli nedolžni ljudje. Stadlerju in njegovim sodelavcem je bilo po akciji takoj jasno, da bodo Italijani zaradi njihovega dejanja streljali talce.⁷⁸ Italijani so bili po uboju Natlačena istega dne ob štirih popoldne trdno odločeni, da so nujne najstrožje represalije in da bodo zato zvečer ustrelili 25 ljudi, za katere so imeli zanesljive dokaze, da so komunisti.⁷⁹ Pri visokem komisarju Grazioliju je bilo določeno, da del talcev imenuje kvestura, del komanda fašističnega oddelka generala Renza Montagne, del pa komanda 11. armadnega zbor.⁸⁰ Pripeljali so jih iz policijskih, sodnih in vojaških zaporov ter iz obrtne šole. Pred hišo v Ciril-Metodovi ulici, v kateri je bil ubit dr. Natlačen, je italijanski strelski vod še isti dan ob 8. uri zvečer, to je 11 ur po uboju, ustrelil 24 talcev. Streljanje talcev pred iztekom 48-urnega roka, v katerem je bilo od izvršenega nasilnega dejanja po določilu odloka o streljanju talcev še mogoče izslediti krivce, je izsilil fašistični general Montagna.⁸¹ Med ljudmi je, tako kot v mnogih drugih primerih, prevladalo splošno mnenje, da bi okupator lahko izsledil neposredne krivce.⁸² Po streljanju so mrtve talce peljali na dveh tovornjakih in triciklu na pokopališče na Žale, kjer so jih položili v skupni grob.⁸³ Kvestor Ravelli je bil prepričan, da so bili ustreljeni talci zares komunisti, saj sta dva iz policijskih zaporov pred smrtjo zaklicala: »Živel Lenin in živela Rusija!«⁸⁴

Streljanje talcev na kraju zločina je pretreslo tudi Natlačenovo družino, ki je bila zaradi vosovskega umora najbolj prizadeta. Ko je žena ubitega dr. Marka Natlačena videla streljati talce pred hišo, je zakričala in padla v nezavest, da so jo morali odpeljati v Leonišče. Sin Marko je stopil k italijanskemu oficirju in ga prosil, naj ne streljajo talcev. Ker je ta imel tak ukaz generala Robottija, ni mogel ničesar spremeniti.⁸⁵ Proti streljanju talcev naj bi posredoval tudi škof Rožman, vendar prav tako brez uspeha.⁸⁶ Od predvidenih 25 je bilo ustreljenih 24 talcev.

⁷⁸ ARS, AS 1931, t.e. 1499, mapa Natlačen Marko.

⁷⁹ ARS, AS 1931, t.e. 711, str. 2093, Vladimir Svetina Zdenki Kidrič 15. 10. 1942, info. Kante Vladimir.

⁸⁰ Prim. Arhiv Temeljnega sodišča Ljubljana, Ko 483/45 Grafenauer Franc, 13.12. 1945.

⁸¹ ARS, AS 1931, t.e. 711, str. 2100, Vladimir Svetina Zdenki Kidrič 20. 10. 1942, info. Kante Vladimir.

⁸² ARS, AS 1931, t.e. 711, str. 2110, Vladimir Svetina Zdenki Kidrič 31. 10. 1942.

⁸³ ARS, AS 1931, t.e. 711, str. 2093, Vladimir Svetina Zdenki Kidrič 15. 10. 1942, info. Kante Vladimir.

⁸⁴ ARS, AS 1931, t.e. 711, str. 2094, Vladimir Svetina Zdenki Kidrič 15. 10. 1942, info. Kante Vladimir.

⁸⁵ ARS, AS 1931, t.e. 698, str. 2381, poročilo, Janhuba Rudi, 17. 10. 1942.

⁸⁶ Tabor, 1968, št. 3, str. 52.

Lastnik gostilne Daj–Dam, Zupan Julij, ki je bil prav tako določen za ustrelitev, se je v zadnjem trenutku rešil z zvijačo. Preden so italijanski vojaki začeli streljati, je zaigral slabost in padel v nezavest. Ker ga v takem stanju niso hoteli streljati, so ga odvedli nazaj.⁸⁷

Italijani so po streljanju talcev za Natlačena razširili govorice, da pridejo v prihodnje za talce v poštev tudi Kidričevi sorodniki, samo za poskus atentata na škofa Rožmana pa so zagrozili z ustrelitvijo 50 talcev.⁸⁸ Komunisti so namreč škofa predhodno obsodili na smrt in grozili, da bodo obsodbo izvršili ne glede na število ustreljenih talcev. Čeprav škof zaščite ni prosil, je italijanska okupacijska oblast takoj po uboju Natlačena zastražila tudi škofijski dvorec.⁸⁹

Visoki komisar Grazioli je po uboju Natlačena in streljanju talcev pričakoval, da bo poslej mogoče tesnejše politično sodelovanje s slovensko stranjo. Želel je, da bi prišlo na pobudo več uglednih Ljubljančanov do konkretnih pogovorov. Ker je padel dr. Natlačen, je mislil, da jih bo nekaj prišlo vsaj iz katoliških vrst. To pričakovanje pa se mu ni izpolnilo, ker so na protikomunistični strani odklanjali »vsako sodelovanje, ki bi imelo kakršen koli političen značaj«.⁹⁰

Ustreljeni talci

Uboj Natlačena je z demonstracijo okupatorske oblasti s streljanjem talcev na kraju zločina globoko zarezal v razpoloženje med prebivalstvom. Če je bilo takoj po uboju Natlačena še precej tistih, ki so tako dejanje odobraval, so se po nekaj urah zaradi ustreljenih talcev zgrozili. Med ustreljenimi je bilo veliko vplivnih Ljubljančanov, ki so veljali za nekakšne liberalne stebre,⁹¹ čeprav so aktivno podpirali OF. Na protikomunistični strani so bili trdno prepričani, da so bili ustreljeni talci pred hišo dr. Natlačena podporniki in pripadniki OF ter komunisti, ki so med drugim opravljali tudi razne zaupne naloge.⁹² Aretirani so bili večji del v obdobju neposredno pred ubojem Natlačena. Inž. Kresnik Peter, podravnatelj ljubljanske Električne cestne železnice, je bil aretiran dan pred ubojem dr. Natlačena.⁹³ S partizanskim nasiljem na podeželju, vosovskimi uboji v Ljubljani, vse hujšim pritiskom italijanske okupacijske oblasti in njenimi grožnjami z represalijami nad prebivalstvom ter z odkritim nastopom protikomunistične akcije se je že pred ubojem dr. Natlačena zelo zaostriло razmerje med podporniki in nasprotniki OF, med tistimi, ki so podpirali komunistično delovanje, in tistimi, ki so se mu postavili po robu. Pet dni pred ubojem dr. Natlačena, 8. oktobra 1942, so pripa-

⁸⁷ Vesti, 24. 10. 1942.

⁸⁸ Vesti, 13. 11. 1942.

⁸⁹ Vodušek Starič, »Dosje« Mačkovšek, str. 159sl.; Miloš Stare: Politično in situacijsko poročilo Slovenske Zaveze, 12. 11. 1942 (dalje Stare, Politično in situacijsko poročilo).

⁹⁰ Prav tam.

⁹¹ Vesti, 20. 10. 1942.

⁹² Vesti, 22. 10. 1942; Stare, Politično in situacijsko poročilo, str. 159.

⁹³ ARS, AS 1931, t.e. 699, str. 3303, poročilo, Gerk Stana, 31. 8. 1943.

dniki VOS ubili višjega policijskega uradnika Kazimirja Kukoviča, ki je pripravil seznam komunistov.⁹⁴ Italijani so zaradi tega uboja v dneh pred Natlačenovim ubojem izvedli vrsto racij v Šiški, kjer je bil atentat izvršen, in od zajetih so odbrali tiste, ki so jih označili za komuniste.⁹⁵ Ker storilca niso izsledili, so po istem postopku kot za dr. Natlačena odbrali še osem talcev in jih v ustrelili v Gramozni jami pri Tomačevem dan po Natlačenovi smrti.⁹⁶ Ustreljeni talci pred hišo ubitega dr. Marka Natlačena, 13. oktobra 1942, ob 20.00 uri so bili:⁹⁷

Peter Kresnik (1904),⁹⁸ Štepic Marko (1904),⁹⁹ Magdič Pavle (1909),¹⁰⁰ Krpan Ivan (1910), Rebuša Stanko (1919), Prožalec Stane (1895), Bezek Anton (1921), Vadnjal Stane (1903),¹⁰¹ Prosen Josip (1906), Maver Josip (1919), Pezdir Josip (1895), Bricelj Franc (1910), Kogovšek Ivan (1909),¹⁰² Kogovšek Valentin (1915), Kogovšek Josip (1911), Možina Venčeslav (1922), Miklavčič Matej (1884), Podgornik Dominik (1915), Romavh Peter (1898),¹⁰³ Smrekar Bernard (1901), Škerl Josip (1902), Vodnik Viktor (1902), Hanžič Ferdo (1910) in Arbelj Anton (1914).

Izbor talcev

Čprav so Italijani za vosovske uboje po Ljubljani in po pokrajini streljali talce že več mesecev, je VOS po uboju Natlačena »belo gardo« obtožil, da je bila njena prva reakcija, da je pri okupatorjih predlagala streljanje talcev.¹⁰⁴ Ko se je razvedelo, da so bili ustreljeni talci zares organizatorji in podporniki partije in OF, je bilo med nasprotniki komunizma slišati, da je »roka pravice začela padati

⁹⁴ ARS, AS 1931, t.e. 711, str. 2004, Vladimir Svetina Zdenki Kidrič, 3. 9. 1942, info. Kante Vladimir.

⁹⁵ Vesti, 19.10. 1942.

⁹⁶ ARS, AS 1931, t.e. 698, str. 2380, poročilo št. 83, Janhuba Rudi, 18. 10. 1942; Ferenc, »Ubija se premalo«, str. 240. Arnšek Janko (1916), prof. Košak Vinko (1913), Turk Janez (1903), Nagode Ciril (1911), Babnik Rudolf (1909), Hribar Josip (1921), Tomažič Lojze (1912), Božič Branko (1922).

⁹⁷ Prav tam, str. 2380 in prav tam, str. 239–240.

⁹⁸ Podravnatelj ECŽ, od 1941 obveščevalec. – Ljubljana Gradišče 1941–1945. Ljubljana, 1987, str. 69.

⁹⁹ Trgovec iz Šiške. – Vesti, 20.10. 1942.

¹⁰⁰ Lastnik modne trgovine na Aleksandrovi cesti, kjer je poštna OF zbirala orožje. – Ljubljana v ilegali 1: v odločilnih dneh. Ljubljana 1959, str. 435.

¹⁰¹ Vodja OF na Okrožnem uradu za zavarovanje delavcev. – ARS, AS 1931, t.e. 711, str. 2105, Kante Vladimir.

¹⁰² Brate Ivana, Josipa in Valentina Kogovšek ter Vinka Možina so 28. 9. 1942 v Podlipi aretirali Italijani in vaški stražarji. – Janko Maček: Šentjošt brani svoje izročilo. Ljubljana 2005, str. 64.

¹⁰³ Železničarski višji uradnik, član KP od 1930, sekretar železniškega komiteja, vodil mrežo odborov OF in NZ. Aretirala ga je italijanska patrolja v Šiški 6. 10. 1942, ko je prenašal ilegalni tisk. – Ljubljana v ilegali 1, str. 476.

¹⁰⁴ ARS, AS 1931, t.e. 1499, mapa Marko Natlačen, Poročilo VOS Ljubljana, št. 15, 17. 12. 1942.

po pravih«. ¹⁰⁵ Prvič od objave razglasa o streljanju talcev se je zgodilo, da je med talci padlo toliko zavzetih partijskih aktivistov in prepoznavnih privrženecv OF. Čeprav je bilo streljanje tako velikega števila talcev grozljivo, naj bi se po obveščevalnih podatkih iz nasprotnega tabora »to vendar moralo zgoditi, ker naj bi se Ljubljančani samo tako odvrnili od OF«. ¹⁰⁶ Žrtve naj bi bile opravičene, ker so bile sokrive smrti dr. Natlačena, toda kljub temu so bile žrtve. Z ubojem dr. Natlačena je »komunistična OF ustrelila tudi 24 svojih deloma odličnih funkcionarjev oz pristašev. In tudi to je zločinstvo.« ¹⁰⁷

Iz vosovskih obveščevalnih poročil je mogoče potrditi, da so v protikomunistični akciji pred ubojem Natlačena pripravljali seznam komunistov in sodelavcev OF, ki naj bi jih predali Italijanom. Vendar pa ni nobenih dokumentov, ki bi potrjevali, da bi ga zares predali. Kakor je bilo že ugotovljeno, so na Visokem komisariatu določili, da del talcev za Natlačena imenuje kvestura, del komanda fašističnega oddelka generala Montagne, del pa komanda 11. armadnega zbora. Pomembno vlogo pri izbiri talcev je tudi tokrat, podobno kot v prejšnjih primerih, nedvomno imela italijanska tajna policija Ovrta. Z njenimi visokimi predstavniki so imeli zveze tudi v VOS. Poskusi posameznih intervencij, ki so bile do tedaj po navadi uspešne, tokrat niso uspeli. ¹⁰⁸ Tudi čas zanje je bil izjemoma zelo kratek. Imena talcev za Natlačena je po podatkih VOS določil kapetan Tornari, pripadnik tajne policije pri 11. armadnem zboru, ki je zbiral imena oseb, osumljenih komunizma in sodelovanja z OF. ¹⁰⁹ Izviral je iz Gorice in je znal tudi slovensko. Nekdanjega vodje tajne policije Onnisa in poveljnika karabinjerjev v Ljubljanski pokrajini D'Amata, pri katerih so sodelavci VOS do tedaj posredovali, med ubojem dr. Natlačena ni bilo več v Ljubljani. Kardelj je 28. oktobra 1942 v Dolomite sporočil, da sta bila pod obtožbo sodelovanja s komunisti in dela v njihovo korist v Ljubljanski pokrajini »po nekih – baje precej zanesljivih vesteh« v Italiji ustreljena po sodbi vojnega sodišča. ¹¹⁰ Zanesljivost vesti o njuni smrti se mu je potrjevala tudi v tem, ker so v Ljubljani zelo intenzivno iskali osebe, zlasti ženske, ki so bile v stiku z njima.

Boj proti preplahu v partijskih vrstah

Po uboju Natlačena in začetnem navdušenju je zaradi obsežnega streljanja talcev in represalij med pripadniki in podporniki partije in OF nastal preplah,

¹⁰⁵ Vesti, 20. 10. 1942.

¹⁰⁶ ARS, AS 1931, t.e. 711, str. 2105, Vladimir Svetina Zdenki Kidrič 22. 10. 1942; ARS, AS 1931, t.e. 698, str. 2390, poročilo, Janhuba Rudi, 20. 10. 1942.

¹⁰⁷ Svobodna Slovenija, 20. 10. 1942, str. 3.

¹⁰⁸ Za trgovca Magdiča in Štepica je tako interveniral Marijan Zajec, vendar brez upeha. – ARS, AS 1931, t.e. 1499, mapa Marko Natlačen, str. 29.

¹⁰⁹ ARS, AS 1931, t.e. 1499, mapa M. Natlačen, str. 29.

¹¹⁰ DLR 3, dok. 172, str. 430, v op. 27 je brez obrazložitve navedeno, da vest ni točna. V arhivu italijanske vojske v Rimu gradivo s procesa za raziskavo ni bilo dosegljivo. Infor. Peter Urbanc.

ki je mejil že na pravo paniko. Ker so bile represalije tako krute in so se tudi v VOS zbal občutne oslavitve med aktivisti OF, je Zdenka Kidrič 26. oktobra 1942 Kardelju predlagala, »da bi bilo začasno umestno spremeniti akcije prvenstveno v pravcu propagande«. ¹¹¹ Kardelj je bil nad preplahom presenečen, kajti njemu je bilo naravno, da vojna prinaša uničenje in nasilje, za represalije pa je bil prepričan, da krepijo odpor. Uboji in represalije so bili zanj le dve sestavini v taktiki političnega boja. V takih okoliščinah se je moral »pošteno potiti«, da je prepričal svoje najožje sodelavce, da je »v resnici Natlačenova likvidacija dogodek, ki je dokončno nagnil tehtnico v našo korist«. ¹¹² V poročilu IOOF 28. oktobra 1942 se je zato zavzel za odločen boj proti negativnemu razpoloženju, ki naj bi bilo posledica strahu, utrujenosti in kapitulantskih nagnenj tudi pri dobrih in iskrenih pristaših OF. Napovedal je večjo pozornost političnemu delu, vzgoji kadrov in pojasnjevanju politične linije IOOF med članstvom. Pri tem je ugotavljal, da »našim aktivistom ni dovolj jasna perspektiva našega boja in tudi ne, čemu smo se lotili prav takih in takih sredstev borbe, a ne drugačnih«. ¹¹³ In šele ko se je panika čez nekaj dni začela polegati, je opazil, da »so ne samo naši aktivisti, ampak tudi široki krog OF videli, da je bil dogodek z Natlačenom izredno pozitiven«. Optimistične napovedi za razvoj OF je ob navedbah pozitivnih notranje- in zunanjepolitičnih dogodkov oprl tudi na pravilnost izvajanja likvidacij in posebej na ugodne posledice Natlačenove likvidacije. ¹¹⁴ Kardelj je bil trdno prepričan, da je »bela garda« z likvidacijo bivšega bana popolnoma na tleh. Ni videl več nikogar, ki bi ga »s tako avtoriteto postavila na čelo, kakor je lahko postavila Natlačena«. ¹¹⁵ Po podatkih obveščevalcev VOS pa se je tudi začetni preplah med pristaši OF, ki je nastal zaradi represalij po likvidaciji Natlačena, kmalu začel umirjati. Zaradi očitkov o uporabi metod, s katerimi se je protikomunistična akcija hotela znebiti svojih nasprotnikov, naj bi se strah »v določeni meri začel polagoma obračati v očitke proti beli gardi«. ¹¹⁶ Iz tega razloga so nekateri v spremenjenih okoliščinah začeli ponovno zagovarjati uboj Natlačena kot potrebno kazen.

Enoten odziv v Slovincu in v Jutru

Podroben opis uboja in obsodbo nasilnega dejanja sta dan po Natlačenovi smrti, 14. oktobra 1942, prinesla oba ljubljanska dnevnik, tako klerikalni Slovinc kot tudi liberalno Jutro. Pri obeh so zapisali, da so podrobnosti nenavadne, da se je komunistični zločinec, preoblečen v duhovnika, pri vstopu v Natlačenovo hišo poslužil pretveze, da je prinesel lažno pismo, in da je bivšega bana v njegovi

¹¹¹ Jesen 1942, dok. 32, str. 111, Zdenka Kidrič Edvardu Kardelju, 26. 10. 1942.

¹¹² DLR 3, str. 425, dok. 172, Edvard Kardelj izvršilnemu odboru OF v Dolomite, 28. 10. 1942.

¹¹³ Prav tam.

¹¹⁴ Prav tam, str. 426.

¹¹⁵ Prav tam, str. 428.

¹¹⁶ ARS, AS 1931, t.e. 698, str. 2396, poročilo, Janhuba Rudi, 25. 10. 1942.

delovni sobi ustrelil, medtem ko ga je odpiral. Eni in drugi so se zgražali nad podlostjo uboja in omenjali dejstvo, da je atentator po boju z Natlačenovo družino in s pomočjo sodelavca ušel.¹¹⁷ Pri Slovencu so zaradi komunističnih pobojev, zlasti na podeželju, že pred tem objavljali podobne članke, pri liberalnem Jutru pa se je zgodilo prvič, da so tako jasno in nedvoumno obsodili tako uboj dr. Natlačena kakor tudi vse druge komunistične zločine. Ob smrti dr. Natlačena, ki je s svojo zmerno politiko med tradicionalno nasprotujočimi si klerikalci in liberalci deloval povezovalno, so spoznali, da bo vrsta prišli tudi na njih.

Pri Jutru niso skoparili s pohvalami na račun Natlačena. Priznali so mu zlasti njegove organizacijske sposobnosti in doslednost v njegovem političnem delovanju. Posebno priznanje so mu izrekli, ko so zapisali, da mu tudi najhujši nasprotniki »niso nikdar mogli odrekati izredne sposobnosti in globoke preudarnosti, ne gorečega domoljubja in najboljše volje delati dobro za narod in zlasti ne njegove osebne poštenosti in ne madeževanosti. Zato je segal njegov ugled tudi daleč preko vrst političnih somišljenikov in njegova beseda je mnogo veljala povsod.«¹¹⁸ Povsem razumljivo jim je bilo, da je bil Natlačen nasprotnik komunizma, saj je kot bivši ban lahko še globlje spoznal naravo komunizma, delovanje komunistov in njihove načrte. Prepričani so bili, da so se komunistični voditelji bali prav »njegovih izkušenj in njegovega vpliva na vso trezno in pošteno slovensko javnost in ga zato strupeno sovražili«, ter priznali, da »ga bo danes nemogoče nadomestiti«.¹¹⁹ Druge vzroke za uboj so videli tudi v njegovem slovenskem prepričanju, njihovi sadistični pokvarjenosti in obupnem besu pred koncem njihove strahovlade ter predvsem zaradi ustrahovanja ljudi, ki je, po mnenju Jutra, poleg lažne propagande glavno sredstvo komunističnega vplivanja na ljudi.¹²⁰

Prelomnost dogodka so drugi dan po Natlačenovi smrti naznanili s podnaslovom k članku »Mera je polna!« in z ugotovitvijo »Kdor kakor koli podpira komuniste, je sokriv njihovih zahrbtnih umorov in drugih podlih zločinov«.¹²¹ Prepričani so bili, da je »odvratni zahrbtni umor« dr. Natlačena med Slovenci povečal odpor proti komunistom in njihovim posrednim in neposrednim podpornikom. Ta odpor se je, po pisanju Jutra, začel na podeželju dvigati že pred meseci, ko so začela prihajati na dan poročila o »partizanskih zverinstvih«, in je naraščal bolj in bolj ter zajel tudi Ljubljano. Komunistični zločini, zlasti zahrbtni umori, naj bi odpirali oči tudi tistim, ki so bili pod vplivom komunistične propagande. Vedno več naj bi bilo takih, ki so spoznavali, da komunisti »zavestno kopljejo grob svojemu narodu in da jih je treba zato iztrebiti«.¹²²

V Jutru so odločno zapisali, da je »podli umor dr. Natlačena izbil sodu dno in da mora biti komunističnega divjanja med Slovenci enkrat za vselej konec!

¹¹⁷ Jutro, 14. 10. 1942, str. 2; Slovenec, 14. 10. 1942, str. 2.

¹¹⁸ Jutro, 14. 10. 1942, str. 2.

¹¹⁹ Prav tam.

¹²⁰ Jutro, 16. 10. 1942, str. 2 in 15. 10. 1942, str. 2.

¹²¹ Jutro, 15. 10. 1942, str. 2.

¹²² Prav tam.

Nobenega opravičila in nobenega licemerstva ne more več biti za nikogar, da se ne bi pridružil borbi proti njemu in za njegovo iztrebljanje med nami.«¹²³ Kakor storjeni zločini obtožujejo komunistične voditelje, ki izdajajo povelja, tako obremenjujejo tudi vse tiste, ki jih tako ali drugače podpirajo ali opravičujejo njihova dejanja. Pri Jutru so postali trdno odločeni, da je »treba strup komunističnega terorja radikalno izločiti iz narodovega telesa. Pasivnost do njega ni več mogoča in ne več dopustna, vsako simpatiziranje z njim, čeprav še tako zavito, pa pomenja istovetenje z zločinstvom.«¹²⁴

Pri Slovencu ni bilo dvoma, da je dr. Natlačen padel »kot nasprotnik komunističnega svetovnega naziranja ter komunističnega političnega in socialnega reda«. Hkrati so pričakovali, da bo »komunistična propaganda skušala ta svoj zločin zopet zakriti pod kakšno krinko ter proglasiti njegov umor kot nekak osebni obračun ali pa kot maščevanje še iz prejšnjih časov Natlačenovega političnega udejstvovanja«, vendar pa so bili pri tem prepričani, da »ni nihče več tako naiven, da bi takšni razlagi verjel. Zločin nad dr. Natlačenom je zločin uradnega komunizma nad nekdanjim predstavnikom slovenskega ljudstva in nad nasprotnikom zločinstva.«¹²⁵

Nedvomno je bila, po mnenju Slovence, glavni motiv komunistov za uboj Natlačena bojazen, da »bi jim utegnil zmešati njihove prevratne načrte«, toda, podobno kot pri Jutru, ugotavlja, da ni bil »nič manjši razlog za to krvavo in človeškega dostojanstva nevredno dejanje nenasitna žeja komunistov po krvi. Hoče se jim čim več krvi, v krvi hočejo potopiti poštenost, v krvi udušiti vsakogar, ki jih s svojo navzočnostjo še spominja na zakone pravičnosti in poštenja.«¹²⁶ Avtor zapisa v Slovencu je zato sklepal, da je bil »ta umor tudi nekak krvav odpor proti strašnim očitkom prelite krvi, očitkom, ki komuniste zasledujejo noč in dan ter jim grizejo pokvarjene duše«. Tako uboj Natlačena ni bil samo »politično preračunana gesta komunistične stranke, marveč tudi ogabno dejanje poblaznele in podivjane narave komunistične družbe«. In še bolj izrazita je ugotovitev avtorja zapisa v Slovencu, ko nadaljuje svojo misel in pravi, da »komunist ne sme poznati nobene morale, nobene hvaležnosti, komunist mora plavati v krvi svojega dobrotnika, v krvi svojih lastnih staršev, bratov, komunist mora klati, klati, klati ... Zato je popolnoma pravilen zaključek, ki se že izvaja in se bo še bolj izvajal. Zločin se ne sme več zakrivati z dobroto ali s plaščem krščanske ljubezni, temveč se mora s pravično silo zatirati, tudi če pri tem padajo glave in teče kri.« Zgražanje zaradi kaznovanja krivcev naj bi bilo zato že »zločinsko sodelovanje z zločinom«. In ko pri Slovencu ugotavljajo, da so mnogi nasedli komunistični propagandi, ki je spremenila moralne pojme, saj je iz poštenosti naredila izdajstvo

---

¹²³ Prav tam.

¹²⁴ Prav tam.

¹²⁵ Slovenec, 14. 10. 1942, str. 2.

¹²⁶ Prav tam.

in iz morale nemoralo, odločno napovedujejo, da se odpor proti komunističnemu zločinstvu s smrtjo dr. Natlačena »ni niti za las zmanjšal«. ¹²⁷

V zapisih, ki so v Slovincu sledili še več kot teden po dr. Natlačenovi smrti, so njihovi avtorji na več mestih poudarjali, da je umrl sin iz ljudstva, ki je živel za ljudstvo. Človek, ki »se ni nikdar vdinjal drugačnim težnjam, kakor tistim, ki so v zvezi s slovenstvom v najširšem smislu, ki je bil samorasten in samoroden in poln živih vrednot, ki jih dedujemo od svojih očetov in jih moramo nedotaknjene predati svojim sinovom kot večno luč na našem domačem ognjišču. Podrli pa so ga oni, ki niso vredni biti imenovani sinovi našega ljudstva.« ¹²⁸

Odziv Jutra in Slovenca na uboj dr. Natlačena je bil enoznačen in v mnogih pogledih zelo podoben. Ni bilo večjih razlik. Razlike so bile predvsem v poudarkih. Nedvoumno so pri enih in drugih obsodili tako uboj kakor tudi komunizem in njegovo zločinsko delovanje. Iz zapisov v obeh časnikih je izvirala trdna odločenost, da se komunističnemu revolucionarnemu nasilju uprejo enotno in z vsemi razpoložljivimi sredstvi. V Slovincu so novo smer pisanja o komunističnem nasilju v Jutru toplo pozdravili in iz njega celo ponatisnili nekatere udarne misli. ¹²⁹ Iz Jutra je prišlo tudi liberalno priznanje katoliškemu taboru za žrtve, ki jih je povzročil komunizem, v obeh krogih pa so pozvali k strnitvi vseh v boju proti komunizmu.

Članki o uboju dr. Natlačena v Jutru in Slovincu so močno vplivali na oblikovanje javnega mnenja v Ljubljani. Ker niso bili podpisani, je VOS kmalu začel poizvedovati o njihovih avtorjih, zlasti v Slovincu. Po prvih poizvedovanjih sta članke pisala Ruda Jurčec in Narte Velikonja, ¹³⁰ pozneje pa so ugotovili, da je bil pisec nekaterih člankov tudi dr. Tine Debeljak. ¹³¹

V Slovincu so med časopisnimi članki, ki so ob uboju bivšega bana Natlačena izveneli v obsodbo gnusnega zločina, od prvega dne objavljali tudi pozive Ljubljčanom, naj pomagajo pri odkrivanju komunističnih zločincev. Med posameznimi odstavki so z mastnim tiskom ljudi nagovarjali: »Naša narodna dolžnost je, da pomagamo razkrinkavati komunistične zločince, ki se skrivajo po Ljubljani!« ali »Pomagajte pri zasledovanju in razkrinkavanju komunističnih atentatorjev!« oziroma »Kdor ve za zločince, pa jih ne javi oblasti, je sokriv komunističnih umorov!« in podobno. Zaradi razkritih partizanskih zločinov na podeželju in nazadnje še globoke pretresenosti ob vosovskem uboju Natlačena sredi Ljubljane je bila akcija uspešna, saj je celo Kardelj priznal, da »nam belogardistična denunciantška kampanja, ki zajema ulico za ulico, hišo za hišo, zadaja težke udarce, težje od vseh prejšnjih masovnih racij. Teh racij sedaj ni več. Love samo ljudi po spisku, toda te precej temeljito.« ¹³²

¹²⁷ Prav tam.

¹²⁸ Slovenec, 15. 10. 1942, str. 3.

¹²⁹ Slovenec, 25. 10. 1942, str. 2.

¹³⁰ ARS, AS 1931, t.e. 698, str. 2381, poročilo Janhuba Rudi, 18. 10. 1942.

¹³¹ ARS, AS 1931, t.e. 698, str. 2385, poročilo Janhuba Rudi, 20. 10. 1942.

¹³² DLR 3, dok. 172, str. 426.

Na glavni pošti v Ljubljani je bila partija dobro utrjena, OF pa je imela dobro razpredeno organizacijo in močno podporo. Protikomunistična akcija je po uboju Natlačena ugotovila, da se partijska »propaganda prav z glavne pošte širi na vse strani Ljubljane« in da je bilo tam »pokradenih in izročenih vodstvu OF na tisoče ovadb, s pomočjo katerih bi bilo razkritih že mnogo ljubljanskih komunistov«. ¹³³ Sodelavci OF in komunisti so bili, po prepričanju protikomunistov, »v najbolj tesnih zvezah z Italijani, zlasti tistimi, ki so na pošti«, da bi »se vodilnim komunistom ne moglo kaj zgoditi«. Zaradi tega so, kakor ugotavljajo Vesti, »zastonj pozivi po časopisih, da naj ljudje javijo zločince oblastem, dokler so ti na pošti«. ¹³⁴

Drugi odzivi

Uboj dr. Natlačena je marsikoga streznil, toda še vedno so se našli ljudje, ki so ga odobraval in trdili, da se je zgodil 3 mesece prepozno. ¹³⁵ Poleg partijskega vodstva so uboj Natlačena bez zadržkov podpirali tudi drugi partijci, njihovi sopotniki v OF in drugi pristaši. Uboj so zato glasno pozdravili v tistih okoljih, kjer je imela partijska organizacija svoje člane in privrženca ter prek njih tudi večji vpliv. Tako je bilo na električni cestni železnici, kjer so bili vodilni člani OF večinoma stari levičarji. ¹³⁶ Prav tako so uboj Natlačena zagovarjali nekateri uradniki na Visokem komisariatu, ki so bili v dobrih stikih s predstavniki okupacijske oblasti in so poskušali reševati zaprte člane OF. ¹³⁷ Nekateri so se ob novici o uboju Natlačena od veselja celo napili, ¹³⁸ drugi pa so bili trdno prepričani, da je prav, da je bil Natlačen ubit. ¹³⁹

Večina tistih, ki so zagovarjali in opravičevali uboj dr. Natlačena, pa je bila prizadeta zaradi streljanja talcev. Dr. Natlačena so zato še bolj črnili, talci pa so zanje postali še bolj čisti. ¹⁴⁰ Po drugi strani so po streljanju talcev mnogi spremenili prvotno mnenje. V protikomunistični akciji so zato pričakovali, da se bo v Ljubljani, kjer je imela OF veliko zaslombo, začelo »miselno preobračanje«. ¹⁴¹ Med mnogimi, ki sicer niso bili privrženca dr. Marka Natlačena, je OF prav z njegovim ubojem izgubila zadnje simpatije. ¹⁴² Natlačen je najprej res vstopil v konzulto, toda skoraj vsi Ljubljančani so vedeli, da je že po štirih mesecih iz protesta iz nje izstopil in odklonil italijansko vojaško stražo pred svojo hišo. Za mnoge

---

¹³³ Vesti, 25. 10. 1942.

¹³⁴ Prav tam.

¹³⁵ Vesti, 20. 10. 1942.

¹³⁶ Prav tam.

¹³⁷ Vesti, 26. 10. 1942.

¹³⁸ Vesti, 17. 11. 1942.

¹³⁹ Vesti, 20. 11. 1942.

¹⁴⁰ Prav tam: »... škandal je, da je zaradi enega psa padlo toliko nedolžnih žrtev.«; Vesti, 30. 10. 1942: » ... da so bili po Natlačenovi smrti pobiti talci edini pošteni ljudje v Ljubljani.«

¹⁴¹ Prav tam.

¹⁴² Kajetan Gantar: Utrinki ugaslih sanj: utrinki na mladost. Ljubljana 2005, str. 66–67.

Ljubljančane je bilo nerazumljivo, da morilec za svoje dejanje ni odgovarjal, ampak je moralo zaradi njega umreti tako veliko nedolžnih ljudi.

Mnogi sopotniki in sodelavci OF so prav zaradi likvidacij VOS že pred ubojem Natlačena začeli dvomiti o pravilnosti svoje poti.¹⁴³ Za Kocbeka likvidacije pri nas niso ustvarjale »političnega zadržanja, ampak moralen nemir«. ¹⁴⁴ In kakor so v IOOF kmalu po objavi italijanskega razglasa o talcih na Kardeljev predlog razpravljali o predlagani likvidaciji Natlačena in jo zavrnili, so jo komunisti čez slabega pol leta izvedli, novica o njej pa je IOOF »iznenadila in prizadela«. Kocbeka ne toliko kot »moralna nepravilnost, temveč kot politična nejasnost«, saj so mu manjkali podatki »za zadosten pregled nad ljubljansko resničnostjo«, toda prepričan je bil, da je »naše ljubljansko predstavništvo vsestransko premislilo svojo odločitev in pravilno izbralo trenutek za to kazen«. ¹⁴⁵

Tako Kocbek kakor tudi Vidmar, ki najprej likvidacije Natlačena na IOOF ni sta podprla, sta se po njeni izvršitvi z njo strinjala. Zaradi velikega števila talcev se je Vidmar začel naknadno spraševati, ali je v začetku maja ravnal pravilno, ker ni takoj podprl Natlačenove likvidacije, in ali bi takrat tudi padlo tako veliko ljudi?¹⁴⁶ Čeprav formalnega sklepa IOOF o likvidaciji dr. Natlačena ni sprejel, je Zdenka Kidrič v poročilu višjemu jugoslovanskemu partijskemu funkcionarju 21. decembra 1942 zatrjevala, da je odločitev za »justifikacijo vodje bega dr. Natlačena« sprejel prav IOOF.¹⁴⁷

V IOOF je novica o likvidaciji dr. Natlačena najprej sprožila vprašanje, ali »politični razvoj vodimo v skladu s tehnimi okoliščinami ali ga, nasprotno, prehitavamo«?¹⁴⁸ Mnenja so bila različna, prevladala pa je ocena Borisa Kidriča, da »razvoja ne prehitavamo, temveč, da ga zvesto tolmačimo.« Pri tem je Kidrič ugotovil, da OF svoj boj ob temeljni programski točki o takojšnjem oboroženem odporu vodi »v stalnem skladju s politično, materialno in moralno zmogljivostjo ljudstva«.

Za Kocbeka je bila Natlačenova likvidacija konec prve faze boja proti domačim nasprotnikom. V njej je videl prelom. Medtem ko je prej spoznaval neogibnost revolucionarnega preloma, je ta prelom po likvidaciji Natlačena doživljal dejansko. Bistvo preloma je smatral v tem, da »likvidacija ne pomeni le pravično kazen za izdajalsko sodelovanje, temveč pomeni tudi silovito javljanje novega prava in nove pravice«. ¹⁴⁹ Relativiziranje občutka za pravico in pravo je z Natlačenovo likvidacijo povezal z ugotovitvijo, da »dosedanje revolucije kažejo, da se ta prelomni trenutek veže s smrtjo tirana. /.../ Revolucionarna volja s kaznova-

¹⁴³ Vode, Skriti spomin, str. 82.

¹⁴⁴ Kocbek, Zbrano delo, str. 706.

¹⁴⁵ Prav tam, str. 263; isti, Tovarišija : dnevniški zapiski od 17. maja 1942 do 1. maja 1943. Mari-bor 1967 (dalje Kocbek, Tovarišija), str. 208–209.

¹⁴⁶ Vidmar, Obrazi, str. 585.

¹⁴⁷ ARS, AS 1931, t.e. 709, str. 242, Zdenka Kidrič Ivanu Krajačiču.

¹⁴⁸ Kocbek, Tovarišija, str. 209.

¹⁴⁹ Prav tam, str. 210.

njem tirana odpravlja staro pravo in postavlja novo.«¹⁵⁰ Z Natlačenovo smrtjo se je po Kocbekovem mnenju OF znebila človeka, okrog katerega so se združevali vsi »pravoverni klerikalni pristaši«.¹⁵¹ Za njim tudi on v klerikalni stranki ni videl človeka, ki bi mogel nasprotnike OF tako poenotiti, pač pa so bili nastavljeni dobri pogoji, da v njenem vodstvu pride do trenj med njenimi manjšimi voditelji.

Posledice uboja v protikomunistični akciji

V protikomunistični akciji je zahrbtni uboj dr. Natlačena poleg ogorčenja nad podlostjo dejanja in napovedi odločnega odpora proti komunizmu povzročil tudi precej negotovosti in strahu, ker zanj ni bilo enakovrednega naslednika. Vosovci so iz svojih obveščevalnih sporočil ugotavljali, da je »bega prizadeta predvsem zato, ker nima osebe, ki bi lahko tako v pogledu politične sposobnosti, kakor tudi kot figura zasedla Natlačenovo mesto«.¹⁵² Takoj po uboju je prevladalo mnenje, da bo Natlačenovo zapuščino prevzel škof Rožman, saj naj bi Natlačenov sekretar, kaplan Malovrh, po vosovskih virih izjavil, da »niso v stanju postaviti naslednika in da je škof edini, ki pride v poštev«. Podobne izjave so po istih virih dajali tudi drugi funkcionarji in podporniki protikomunistične akcije, pri tem pa za škofa ni bilo mišljeno, da bi postal »centralna politična oseba«, ampak kot »zadnja avtoriteta«.¹⁵³ Te izjave imajo še večjo težo ob podatku, da so se septembra 1942 med najhujšimi italijanskimi grožnjami pred iztrebljanjem Slovencev pri škofu zbrali slovenski razumniki in »sklenili, da ne bodo nič sklenili«, naj bi pa takrat prav dr. Marko Natlačen predlagal, da »škof v teh časih prevzame politično vodstvo«.¹⁵⁴

Med vidnejšimi predstavniki in aktivisti protikomunistične akcije je bilo zaradi uboja Natlačena veliko potrnosti in prizadetosti.¹⁵⁵ Slovenska ljudska stranka, iz katere je nastalo jedro protikomunistične akcije, je v kratkem času izgubila tri pomembne voditelje. Med okupacijo, ko je stranka delovala v ilegali, se je izguba Natlačena v vodstvu stranke, ki ni bila več tako enotna kot pred vojno, še bolj poznala. V pogajanjih z naprednim blokom za sporazum o izvajanju političnega sodelovanja v Slovenski zavezi je Natlačenov zastopnik Miloš Stare na predlog Janka Mačkovška 24. oktobra 1942 precej resignirano odgovoril, da preostali člani vodstva stranke dokončnih obvez v imenu stranke ne morejo sprejeti, ker so po odhodu dela vodstva v tujino in po izgubi Korošca, Kulovca in Natlačena »le upravitelji stranke«.¹⁵⁶ Po uboju dr. Natlačena so tudi v italijanskih

¹⁵⁰ Prav tam.

¹⁵¹ Prav tam, 209

¹⁵² ARS, AS 1931, t.e. 1499, mapa Marko Natlačen, Poročilo VOS Ljubljana, št. 15, 17. 12. 1942.

¹⁵³ Prim. ARS, AS 1931, t.e. 698, str. 2381, poročilo, Janhuba Rudi, 17. 10. 1942.

¹⁵⁴ Jakob Kolarič: Škof Rožman, knj. III. Celovec 1977, str. 360.

¹⁵⁵ ARS, AS 1931, t.e. 711, str. 2100, Vladimir Svetina Zdenki Kidrič, 20. 10. 1942, info. Kante Vladimir.

¹⁵⁶ Vodušek Starič, »Dosje« Mačkovšek, str. 47–48.

okupatorskih krogih poizvedovali, kdo vodi katoliško stranko, in si za Natlačeno-vega naslednika predstavljali dr. Lukmana.¹⁵⁷

Za posledice in vpliv uboja Natlačena na nasprotni tabor so se v prvi vrsti zanimali vosovci, ki so v svojih poročilih iskali predvsem novice o potrnosti in preplahu v »beli gardi« ter pri tem pretiravali. V protikomunistični akciji je po uboju dr. Natlačena nastala predvsem neomajna odločenost, da uniči partizane in zatre komunizem. Proti komunistom so napovedali ostre ukrepe, kajti »z Natlačenovim umorom je bilo sodu izbito dno«.¹⁵⁸ Po vzoru ustanovitve vaških straž so v Ljubljani pripravljali ustanovitev mestne straže. Še bolj kot pred ubojem Natlačena se je med podporniki protikomunistične akcije poudarjala ideja odpora proti komunizmu, za katero se je bilo treba boriti.¹⁵⁹

Čeprav zastopniki SLS v jugoslovanski begunski vladi dr. Natlačenu niso prizanašali z očitki, da naj bi prekršil dogovor v SLS pred okupacijo, da nikomur od vodilnih politikov v odnosih do okupatorjev ne bo mogoče pripisati nikakršnega sodelovanja, je jugoslovanska vlada v Londonu z njegovo smrtjo izgubila glavnega predstavnika v okupirani Sloveniji. Zanj ni bilo enakovrednega naslednika v celotnem protikomunističnem taboru. Natlačen je bil prvi, ki je v katoliškem taboru ponudil roko nacionalistom.¹⁶⁰ Njegovo delovanje pa je bilo v popolnem soglasju z direktivami Draže Mihajlovića.¹⁶¹

Pogreb

Pogreb dr. Marka Natlačena je bil po pogrebu dr. Antona Korošca največja slovenska žalna manifestacija.¹⁶² Na sončno jesensko popoldne, v petek 16. oktobra 1942, se je nad pričakovanji na zadnji poti dr. Natlačena pri sv. Križu (pokopališču na Žalah - op. ur.) zbralo najmanj 5000 ljudi, ki so se prišli pokloniti zadnjemu slovenskemu banu.¹⁶³ Po oceni poročevalcev Slovenca in Jutra ter po prepričanju celotne protikomunistične strani je bila tako velika množica ljudi zgovorno znamenje, da se je Ljubljana z ubojem dr. Natlačena le zbudila in da se je mnenje Ljubljančanov do komunističnih zločinov začelo postopoma spreminjati. Na mnogih mestih so poudarjali, da je pri zadnjem slovesu od dr. Natlačena, ki je bil dolgoletni upravni predstojnik osrednjih slovenskih območij in je tudi za Ljubljano večkrat zastavil svojo besedo, sodelovala vsa Ljubljana. Že dopoldne se je več tisoč ljudi poklonilo njegovemu spominu pred krsto v ljubljanski stolnici. Pogreba so se udeležile tudi dolge vrste dijakov ljubljanskih

¹⁵⁷ Vesti, 20. 11. 1942.

¹⁵⁸ ARS, AS 1931, t.e. 698, str. 2380, poročilo, Janhuba Rudi, 18. 10. 1942.

¹⁵⁹ ARS, AS 1931, t.e. 698, str. 2389, poročilo, Janhuba Rudi, 16. 10. 1942, info. Kobal Miloš.

¹⁶⁰ ARS, AS 1931, t.e. 1499, mapa Marko Natlačen, str. 7.

¹⁶¹ Stare, Politično in situacijsko poročilo, str. 159.

¹⁶² Svobodna Slovenija, 20. 10. 1942, str. 3.

¹⁶³ Vesti, 20. 10. 1942; Slovenec (18. 10. 1942, str. 3) število udeležencev ocenjuje nad 10.000.

srednjih šol, uslužbenci mestnega poglavarstva, visoki predstavniki okupacijske in druge oblasti, predstavniki univerze in akademije znanosti in umetnosti, predstavniki raznih ustanov in zavodov, raznih zvez in združenj iz vseh slojev in vseh nazorskih prepričanj.¹⁶⁴ S posebno okrožnico mestnega poglavarstva so bili na pogreb Natlačena 14. oktobra 1942 povabljeni uradniki vseh oddelkov, zavodov in podjetij ljubljanske mestne občine, saj si je Natlačen ob izredni podpori razvoja na podeželju »mного prizadeval tudi za koristi mesta Ljubljana«. ¹⁶⁵ Na zbrano množico je pozitivno delovala navzočnost liberalnih veljakov dr. Otmarja Pirkmayerja in dr. Dinka Puca, ki je bil Natlačenov predhodnik na mestu bana Dravske banovine. Ljudje so bili presenečeni, ker so bili liberalci in klerikalci skupaj. Na pogrebu je bil tudi pisatelj Franc S. Finžgar, medtem ko je bil dr. Gosar zadržan in je pozneje svoj izostanek opravičil, ker je bil »ravno na dan pogreba povabljen na karabinjersko postajo«. ¹⁶⁶ Za nemoten potek slovesnosti je skrbela rediteljska služba, delovati pa je začela tudi mestna straža, ki »je izvedla 5 legitimiranj brez drugih posledic«. ¹⁶⁷ Protikomunistična akcija so se prav v dneh pred ubojem Natlačena pogajala z italijanskimi okupacijskimi oblastmi o namestitvi 400 mož »ljudske zaščite« v Ljubljani, zaradi uboja agenta Jožeta Habjana pa so samo nekaj dni pred tem vsi slovenski agenti dobili orožje, ki so ga lahko nosili tudi zunaj službe. ¹⁶⁸

Tako Jutro kot tudi Slovenec sta večkrat poudarila pomen velike množice ljudi na pogrebu Natlačena. Zbrana množica je bila dokaz, da ljudje obsojajo uboj Natlačena, da obsojajo njegove povzročitelje in da so odločeni storiti konec komunističnemu divjanju. ¹⁶⁹ Z udeležbo na pogrebu sta se v obsodbi zločinov komunizma združila tudi Ljubljana in podeželje. Slovo od Natlačena pa sploh »ni bila toliko pogrebna pot, ampak predvsem zmagoslavni pohod mučenika«. ¹⁷⁰ Tak odziv je lahko nastal le iz globoke notranje potrebe, ki je v enotno vrsto strnila vse tiste, ki so poštene, ki odklanjajo zločinski komunizem, njegove krvave metode in njegovo morilsko strast. Ni bilo razlike med različnimi sloji in stanovi prebivalstva, ko gre za obsodbo zločina in zločincev.

Jutro je bilo po pogrebu prepričano, da je »strnjena Ljubljana vstala in pokazala na prepričujoč način, da med poštenimi Slovenci in med morilsko družbo komunističnih zarotnikov zija nepremostljiv prepad, prepad, ki so ga bili izkopali zločini in ki se ne da več zadelati«. Zgražanje in obsojanje komunističnih zločinov pa konča s sklepno mislijo, da »kdor noče biti sam sokriv komunističnih

¹⁶⁴ Jutro, 18. 10. 1942, str. 2.

¹⁶⁵ Zgodovinski arhiv Ljubljana, Mestno poglavarstvo, 15. 10. 1942, št. 737.

¹⁶⁶ Vesti, 20.10. 1942.

¹⁶⁷ Prav tam.

¹⁶⁸ ARS, AS 1931, t.e. 711, str. 2071–2072, Vladimir Svetina Zdenki Kidrič, 1. 10. 1942, info. Kante Vladimir.

¹⁶⁹ Jutro, 18. 10. 1942, str. 2.

¹⁷⁰ Slovenec, 18.10. 1942, str. 3.

zločinov, se mora proti njim in njihovim povzročiteljem boriti z največjo odločnostjo vedno in povsod«. ¹⁷¹

Škof Rožman, ki je vodil pogrebni obred, je imel pomenljiv govor, v katerem je pod vtisom pretresljivega dogodka zbrani množici prenesel dohovno sporočilo, ki ga je dr. Natlačen zapustil slovenskemu narodu. ¹⁷² V njem je narod pozval, naj zavrne pogubno brezboštvo, ker »z brezboštvom in tistimi, ki jim je brezboštvo vodilni nazor, ne more biti nobenega sodelovanja«. Narod lahko svojo prihodnost gradi le na božjih zapovedih, ki so edini trdni temelj zdravega razvoja. Slovenci naj nikar ne ubijajo sami sebe in ne izzivajo ukrepov, ki jih prizadenejo v njihovi življenjski moči. K združitvi je povabil »vse, ki verujejo v Boga ter sebi in potomcem želijo lepše in boljše življenje, kakor ga ponuja brezbožni komunizem«. Vsi Slovenci naj se združijo in preprečijo, da »tisti, ki so z vami sicer iste krvi, a s tujo blodno miselnostjo zaslepljeni, ne bodo mogli več pokončevati najboljših in najplemenitejših bratov in sestra, ki bi bili najbolj sposobni graditi pravičnejšo bodočnost«.

Veliko ljudi, ki je prišlo na pogreb Marka Natlačena, je obiskalo tudi grob ustreljenih talcev. To dejanje pa so mnogi razumeli kot čisto politično gesto. Medtem ko aktivistom protikomunistične akcije ni bilo prav, da so se ljudje hodili poklonit sokrivcem Natlačenove smrti, ¹⁷³ so aktivisti OF in partijski pristaši v tem videli tiho, a vendar opazno demonstracijo. ¹⁷⁴ Iz politične preračunljivosti naj bi se zato nekateri spraševali, za kom so ljudje na pogrebu sploh žalovali. Ali za Natlačenom ali za talci? Jutro in Slovenec talcev nista omenjala. Natlačenov pogreb je kljub temu poleg globoke pretresenosti ob njegovem uboju nedvomno veliko prispeval k ugotovitvi, da se javno mnenje v Ljubljani začelo spreminjati v škodo OF. ¹⁷⁵

Drugi dan po uboju je Slovenec ljudi pozval, naj »v znak žalosti nad okrutnim in zahrbtnim umorom Marka Natlačena, bivšega slovenskega bana, do končanega pogreba izobesijo črne zastave«. ¹⁷⁶ Ljubljana naj bi s tem pokazala, da »enodušno obsoja vse strahotne pokolje, ki so z umorom dr. Natlačena dosegle svoj višek«, pri tem pa »nihče ne more in ne sme poslej stati ob strani strašnih dogodkov«. Ljubljana se je med žalovanjem za Natlačenom zares zavila v črnino, saj so žalne zastave visele z bolj ali manj vseh hiš v mestu in tudi v okolici. Jutro je ob tem ugotavljalo, da je »Ljubljana strnjena v spoznanju in obsodbi obupnih strahot, ki jih je komunizem prizadejal slovenskemu narodu«. ¹⁷⁷ Slovo od Natlačena zato ni bilo samo v znamenju splošnega žalovanja za »najnovejšo žrtvijo

¹⁷¹ Jutro, 20. 10. 1942, str. 2.

¹⁷² Jutro, 18. 10. 1942, str. 2; Slovenec, 18. 10. 1942, str. 3.

¹⁷³ ARS, AS 1931, t.e. 698, str. 2390, poročilo, Janhuba Rudi, info. Lidija Kovič, 20. 10. 1942.

¹⁷⁴ ARS, AS 1931, t.e. 698, str. 2385, poročilo, Janhuba Rudi, info. Anžur, 20. 10. 1942.

¹⁷⁵ ARS, AS 1931, t.e. 699, str. 3919, poročilo, Švent Bogdan-Ambrož, info. Marjan Strniša, oktober 1942.

¹⁷⁶ Slovenec, 15. 10. 1942, str. 3.

¹⁷⁷ Jutro, 20. 10. 1942, str. 2.

komunističnega režima,« ampak tudi v znamenju obsojanja »blaznega dejanja« in v odločenosti, da se naredi »temeljit konec komunističnemu divjanju in mu v bodoče onemogoči vsak nov izbruh«. ¹⁷⁸ Ljubljana naj bi po Slovincu in po Jutru v žalnih zastavah na viden način pokazala, kako globoko žaluje, kako se zgraža nad strašnim zločinom, kako je konec neodločenosti in kako je mestno prebivalstvo solidarno v doslednem, neizproslem boju proti komunizmu, njegovim nosilcem in njegovim podpornikom. ¹⁷⁹

Tiste hiše, na katerih ni bilo izobešenih žalnih zastav, so vzbudila precejšnjo pozornost. Ker je ni bilo na sosednji hiši dr. Natlačena, ki je bila v lasti svaka visokega partijskega funkcionarja dr. Aleša Beblerja, so nekateri skleпали, da so vosovski obveščevalci najbrž prav od tu poizvedovali o Natlačenu in opazovali njegovo hišo. ¹⁸⁰ V partiji in v OF so v znak nasprotovanja izobešanju žalnih zastav za pokojnim Natlačenom poskušali spodbuditi čim več žensk, da so v znak žalovanja za talci nosile črne obleke. ¹⁸¹

Dokazovanje krivde

Obtožno gradivo proti Natlačenu, ki ga je VOS zmožal pridobiti na podlagi dolgotrajnega in načrtnega opazovanja ter sledenja Natlačenu in z uporabo drugih obveščevalnih podatkov, je vosovsko vodstvo po Kardeljevih navodilih zbralo in objavilo po Natlačenovi smrti v posebnem komunikeju pod naslovom »Justifikacija voditelja bele garde«. ¹⁸² Njegova objava v Slovenskem poročevalcu je bila datirana na dan uboja, natisnjena pa 11. dan po njem. Po vsebini je obtožnica in sodba hkrati, poleg tega pa je še zagovor in opravičenje uboja na precej propagandističen način z značilnim partijskim besediščem. Besedilo komunikeja zato izveni v zelo posplošeni oceni Natlačenovega političnega udejstvovanja vse od njegovih prvih javnih nastopov tik pred prvo svetovno vojno do njegove smrti. Brez jasnih dokazov ali prepričljive argumentacije je njegovo politično delovanje predstavljeno kot protislovensko, protidemokratsko in protiljudsko. V skladu s Kardeljevo opredelitvijo pa tedaj za obsodbo ni bilo več dovolj človeka samo razglasiti za »belogardista«, temveč je bilo treba dokazati, da je »eden glavnih organizatorjev državljanske vojne med Slovenci v korist okupatorjev«. ¹⁸³

Podlaga za sestavo komunikeja so bile vosovske informacije, ki večinoma izvirajo iz »specialnih in masovnih« vosovskih virov, bodisi sodelavcev ali agentov bodisi vrinjencev v vrstah nasprotnikov in v vrstah uradnikov, ki so delali v uradih okupacijske oblasti. Podatki so bili v glavnem iz druge, pa tudi iz tretje

¹⁷⁸ Jutro, 18. 10. 1942, str. 2.

¹⁷⁹ Jutro, 20. 10. 1942, str. 2; Slovenec, 17. 10. 1942, str. 2.

¹⁸⁰ Vesti, 20. 10. 1942.

¹⁸¹ Vesti, 25. 10. 1942.

¹⁸² Slovenski poročevalec, 24. 10. 1942, str. 5–7; tudi v DLR 3, dok. 147, str. 369–374.

¹⁸³ Prav tam, str. 7; prim. DLR 3, dok. 94, str. 198, Edvard Kardelj Zdenki Kidrič, 17. 9. 1942.

roke. Za osnovo je bilo tisto, kar je nekdo slišal in potem sporočil naprej. Dr. Vladimir Kante, najvidnejši vosovski obveščevalec na kvesturi, je tako po svojem obveščevalnem kanalu v začetku septembra 1942 sporočil Natlačenovo izjavo, ki je bila »samo za interno uporabo, ne za objavo«, zaupal pa mu jo je neki Natlačenov prijatelj, da »predno bo minil 1 mesec, bo partizanska svojat pometena iz slovenskega ozemlja in to ne samo s pomočjo italijanske vojske, predvsem s sodelovanjem Slovencev samih«. ¹⁸⁴ Tako posredovani podatki so bili v posameznih primerih bolj ali manj natančni in resnični, v drugih pa tudi povsem napačni. Pri opazovanju Natlačenove hiše so vosovski obveščevalci tako sprva ugotovili, da se »Natlačen dr. Marko sestaja z nemškimi oficirji, ki zakamuflirani prihajajo k njemu na dom«. ¹⁸⁵ Z nadaljnjim poizvedovanjem pa se je izkazalo, da »nemški oficirji ne hodijo k Natlačenu, temveč k Vauhniku, ki jim postreže s finimi salamami itd., znanstvo pa ima z njimi še iz Berlina«. ¹⁸⁶

VOS je razpoložljive podatke pri sestavljanju komunikeja prevzel v prvotni obliki, jih deloma dopolnil in podkrepil ter predvsem iz njih izpeljal potrebne sklepe, ki so mu narekovali, da je »izvršil svojo dolžnost, ki mu jo je naložil slovenski narod«. ¹⁸⁷ Čeprav je iz Kardeljevih navodil Zdenki Kidrič razvidno, da so pri uboju Natlačena prevladovali politični razlogi, je VOS v komunikeju poskušal uboj utemeljiti z dokazovanjem Natlačenove »protislovenske« politike in »podžiganjem državljanske vojne med Slovenci v korist okupatorja«, ki se v komunikeju v taki formulaciji ponovi kar trikrat v sicer različnih miselnih zvezah. Glavni vosovski dokazi proti Natlačenu so bili:

- »— članstvo v sosvetu in ponovna navezava tesnih stikov, maja in junija 1942, z vidnimi predstavniki okupatorskih oblasti vseh vrst, ki so ga obiskovali na njegovem domu,
- organiziranje in vodenje bele garde proti osvobodilni borbi slovenskega naroda ter pomoč okupatorju pri njegovi odločitvi, da razplamti in podžge krvavo bratomorno državljansko vojno in sploh da je postal vodja protinarodne reakcije in vrhovni organizator vseh njenih zločinskih podvzemov proti obstoju slovenskega naroda,
- ker je v svojstvu voditelja slovenske izdajalske reakcije na svojem domu sprejemal vse posamezne organizatorje državljanske vojne med Slovenci in jim dajal smernice in navodila za delo na sektorjih, ki so jim bili poverjeni,
- ker je stal na čelu tudi vsem vojaškim pripravam za organizacijo oboroženih belogardističnih tolp po deželi in v ljubljanski okolici ter se v ta namen skoro dnevno sestajal z njihovimi organizatorji,

¹⁸⁴ ARS, AS 1931, t.e. 711, str. 203, Vladimir Svetina Zdenki Kidrič, 3. 9. 1942.

¹⁸⁵ ARS, AS 1931, t.e. 1499, mapa Marko Natlačen, str. 4.

¹⁸⁶ ARS, AS 1931, t.e. 711, str. 1962–1964, Vladimir Svetina Zdenki Kidrič, 14. 8. 1942, info. Kante Vladimir.

¹⁸⁷ Slovenski poročevalec, 24. 10. 1942, str. 7.

- ker je imel intenzivne stike s predstavniki nemške okupatorske oblasti na Gorenjskem za organiziranje belogardistične akcije na slovenskem ozemlju pod nemško okupacijo«. ¹⁸⁸

Natlačen je bil iz navedenih razlogov spoznan, da je »kot vodja bele garde vodeči sokrivec za vse gorje, ki se je v letošnjem letu zgrnilo nad slovenski narod«. Obširna razlaga Natlačenove krivde v gornjih obtožbah je zgrajena na dveh temeljnih opredelitvah. Natlačen je bil kriv, ker je bil »vodja bele garde« in ker je »podžigal državljansko vojno med Slovenci v korist okupatorja«. Slovenski narod, ki ga je tedaj lahko predstavljala samo Osvobodilna fronta, ga je zato obsodil za »narodnega izdajalca, njegova smrt pa je rešila nešteto slovenskih življenj«. Z ubojem Natlačena je »slovenski narod v interesu uspešne borbe proti okupatorju branil svojo v težkih bojih in trpljenju skovano enotnost« in VOS je v imenu slovenskega naroda obenem napovedal, da bo »tudi v bodoče neusmiljeno kaznoval vse tiste izvrške slovenskega imena, ki bi nadaljevali s podžiganjem in razplamtevanjem državljanske vojne med Slovenci v korist okupatorja«. ¹⁸⁹

Čeprav za večino že prvi dan po uboju Natlačena ni bilo dvoma, da je morilca, tako kot skoraj pri vseh prejšnjih ubojih, nad žrtev poslalo partijsko vodstvo, pa so se do objave »komunikeja VOS OF o justifikaciji voditelja bele garde« v Slovenskem poročevalcu 24. oktobra 1942 pojavljale tudi drugačne razlage in govornice. Zlasti nekateri zagovorniki OF so trdili, da dr. Natlačena niso ubili komunisti, ampak Italijani. Z ubojem najvidnejšega slovenskega politika naj bi dobili razlog, da so se lahko znesli nad narodom in streljali talce. Za uboj Natlačena naj bi bili zato odgovorni Italijani in »bela garda«. ¹⁹⁰ Vzrok za nastanek različnih govoric o povzročitelju uboja je bilo do objave komunikeja predvsem streljanje talcev. Z govoricami se je vsaj v manjši meri poskušalo nevtralizirati prizadetost in ogorčenje ljudi nad storilci. Ko se je iskalo krivce za zločin nad Slovenci, je bilo do neke mere mogoče kazati tudi na nasprotnika. Tako so nekateri trdili, da so Natlačena ubili fašisti, drugi so omenjali gestapo, tretji pa »belo gardo«. Nekoliko nenavadno pri teh trditvah je bilo, da o upravičenosti uboja Natlačena ni nihče dvomil, pač pa je nekatere »zelo deprimiralo veliko število talcev in hitrost, s katero so bili ustreljeni«. ¹⁹¹ Ko je prvi preplah zaradi streljanja talcev minil, je celo v opozicijskih katoliških krogih okrog Gosarja, Fabjana in »Časa« prevladalo mnenje, da so Natlačena ubili Italijani, da bi lahko izvajali nasilje nad Slovenci. ¹⁹²

Na obtožbe proti Natlačenu so v katoliškem političnem taboru po objavi »komunikeja VOS OF o justifikaciji voditelja bele garde« v Slovenskem poročevalcu sredi novembra v Slovincu odgovorili s člankom »Prostaško blatenje spomina dr.

¹⁸⁸ Prav tam, str. 5–7.

¹⁸⁹ Prav tam, str. 7.

¹⁹⁰ Vesti, 13. in 24. 11. 1942.

¹⁹¹ ARS, AS 1931, t.e. 699, str. 3925, poročilo, Švent Bogdan - Ambrož, 10. 1942.

¹⁹² ARS, AS 1931, t.e. 698, str. 2390, dodatek k poročilu, Janhuba Rudi, 21. 10. 1942.

Marka Natlačena«. ¹⁹³ V članku najprej ugotavljajo, da je komunistična stran s tem vendarle priznala, da je bil »bivši ban dr. Marko Natlačen ubit po nalogu komunistične stranke«, saj je do takrat »komunistična propaganda razširjala govorce, češ da so ga ubili drugi in da so potem umor podtaknili komunistom«. Umor dr. Natlačena so komunisti po njihovem mnenju priznali kot »justifikacijo« in z njo poskušali na dolgo in široko opravičiti zločin. Tri strani svojega »zakotnega lista« so uporabili samo za to, da so »blatili spomin bivšega bana« in ga skušali prikazati kot nekega »izdajalca«. ¹⁹⁴

Imeti stike z okupacijsko oblastjo, naj bi bil zločin samo po komunističnem pojmovanju in izdajalec naj bi bil po tem pojmovanju vsak, »kdor odkritosrčno izpolnjuje vse tiste dolžnosti, ki mu jih ne samo dovoljuje, marveč celo nalaga mednarodno pravo in krščanska morala«! Komunistična propaganda je po prepričanju avtorja članka poskušala »prevreči pravne in moralne pojme in jih izključno podrediti ciljem komunistične revolucije«. Komunisti se z zanikanjem mednarodno priznanih norm in krščanske moralne izločajo iz človeške družbe, ki gradi svoje sožitje na pravu in morali. ¹⁹⁵

Največji in glavni očitke, ki so ga v Slovincu zaznali v komunikeju proti Marku Natlačenu, je v navedbi, da je organiziral oborožen odpor proti partizanstvu. Čeprav se avtor članka ni hotel spustiti v vprašanje, kakšno vlogo je dr. Natlačen imel pri zatiranju partizanstva, pa je želel pri tem poudariti predvsem to, da je kot »pošten Slovenec in zaveden katoličan gotovo pri tej akciji sodeloval. Osnovna dolžnost vsakega katoličana namreč je, da mora ne samo komunizem odklanjati in ga obsojati, temveč se mora proti njemu celo aktivno boriti.« ¹⁹⁶ Ker je postalo stališče katoličanov do Osvobodilne fronte in do partizanstva po njunem razkrinkanju isto kakor do komunizma, naj bi dr. Natlačen »z organiziranjem protikomunistične akcije storil le svojo splošno človečansko in zlasti versko dolžnost, kar mu je šteti le v dobro«. Dr. Marko Natlačen je po zapisu v Slovincu velik prav v svojem boju proti komunizmu, v tistem dejanju torej, ki ga Slovenski poročevalec imenuje zločinsko. Kar je krščanstvu krepost, je komunizmu zločin. Prav tu je najbolj razvidno, da gre pravzaprav za boj med dvema svetovnjima prepričanjima, med krščanstvom in boljševizmom. Kakor ugotavlja avtor članka, pa slovenski komunisti »skušajo to dejstvo skrbno prikriti, kajti dobro vedo, da je narod krščanski in da se proč od krščanstva odtrgat ne da«.

Na druge očitke dr. Natlačenu se v Slovincu ne ozirajo veliko, saj se »le posledično nanašajo nanj in so deloma popolnoma izmišljeni, deloma pa napačno prikazani«. Smešnost, neumnost in zloba očitkov o grozodejstvih protikomunistične akcije je bila razvidna vsakomur, ki bi »le en dan preživel na deželi«. Strinjajo se, da je »nasproti puški treba postaviti vsaj puško, da je zločin treba kaznovati, da je

¹⁹³ Slovenec, 19. 11. 1942, str. 2.

¹⁹⁴ Prav tam.

¹⁹⁵ Prav tam.

¹⁹⁶ Prav tam.

treba pristaše oborožene komunistične revolucije, če se nočejo vdati, brezobzirno postreliti, kajti vse to je v skladu s pravičnostjo in s pozitivnimi zakoni. Niso pa kmetje tako neumni, da bi si sami požigali domove, kot so jim to delali do zdaj komunisti, tudi ne, da bi morili lastne ljudi in sami sebi plenili in ropali.«¹⁹⁷

Ker komunisti dr. Natlačenu drugih očitkov niso mogli navesti, so po zapisu v Slovincu v Slovenskem poročevalcu njegov umor opravičili le s sodelovanjem z okupacijsko oblastjo in z organiziranjem odpora proti komunistični revoluciji. Pred javnostjo so Natlačena brez drugih dokazov razglasili za »narodnega izdajalca«, ker je izdal narodne cilje »Osvobodilne fronte«. V Slovincu pa so bili pri tem že dolgo trdno prepričani, da so bili »cilji »Osvobodilne fronte« pred ljudstvom že davno razkrinkani in nameni komunizma v Ljubljanski pokrajini že več kot javno očitni«. Tako je avtor zapisa v Slovincu svojo analizo vosovskega komunikeja lahko sklenil z mislijo, da »zato tudi danes vsak pošten Slovenec ve, da se je nad bivšim banom izvršil ostuden zločin komunistične stranke in da je dr. Natlačen padel kot velik Slovenec in velik katoličan za sveto in narodno stvar.«¹⁹⁸

Navedene obtožbe in očitki proti Natlačenu so zelo splošni. VOS jih je pravzaprav lahko uporabil ob vsakem uboju oz. justifikaciji kogar koli. Iz komunikeja nikjer ne izhajajo konkretni dokazi. Tudi sestajanje z določenimi osebami samo po sebi ni moglo biti kaznivo dejanje. Zelo nedorečene so navedbe, katere ljudi je sprejemal in zakaj. Zagotovo pa same navedbe dajejo komunikeju videz večje prepričljivosti. Tipično boljševistično besedišče, ki ne omogoča prave identifikacije pojmov in njihovega razumavanja, se kaže v izrazih, kot sta »vodja protinardodne reakcije« ali »vrhovni organizator vseh zločinskih podvzemov proti obsotju slovenskega naroda« itd.¹⁹⁹ Mnoge navedbe, denimo, da so na neki domnevni konferenci v Celovcu »Italijani in Nemci ugotovili, da je nemogoče zlomiti odpor enotnega slovenskega naroda«, so neverjetne, imajo pa pozitiven propagandni učinek. Celoten komunike nima nobenega pravega dokaza, le splošne obtožbe, ki pa so zasnovane tako, da bi seveda lahko bile možne. Če ne drugega, so pri ljudeh lahko porodile sum, da je pa mogoče vendarle nekaj na stvari. Značilno za propagandistične izdelke.

Navajanje obtožb proti dr. Natlačenu in dokazovanje njegove krivde je bilo že od prvih načrtov za njegovo likvidacijo zelo problematično. Kardelj je že zgodaj leta 1942 zahteval Natlačenovo glavo in je v začetku zaradi velike politične razsežnosti dogodka poskušal doseči soglasje s člani IOOF, za katere pa so bili predloženi dokazi tedaj premalo prepričljivi. Dober mesec pred ubojem je celo Zdenka Kidrič, kakor smo že ugotovili, izrecno priznala, da v vodstvu VOS nimajo otipljivih dokazov za dejanja, ki so mu jih očitale, in opozorila, da bi bila likvidacija Natlačena popolnoma politična.²⁰⁰ Čeprav se je konec sep-

¹⁹⁷ Prav tam.

¹⁹⁸ Prav tam.

¹⁹⁹ Slovenski poročevalec, 24. 10. 1942.

²⁰⁰ ARS, AS 1931, t.e. 709, str. 176, Zdenka Kidrič Vladimirju Krivicu, 7. 9. 1942.

tembra VOS prvič posrečilo dobiti podatek, ki »otipljivo dokazuje Natlačenov vodilno vlogo v beli gardi« in posledično njegovo odgovornost in krivdo za vsa njena dejanja, je bil že navedeni podatek vosovske agentke Lidije Kovič, ki ga je pridobila na Prosvetni zvezi o srečanju Stražarjev z Natlačenom, zelo neprepričljiv.²⁰¹ VOS Natlačenove vodilne vloge pri organiziranju protikomunistične akcije do konca ni uspel konkretno dokazati. Ta precej »navidezen dokaz« tudi ni bistveno vplival na odločitev partijskega vodstva in VOS za likvidacijo Natlačena, ker so bili razlogi politično precej globlji in širši in bi do likvidacije prišlo tudi brez tega dokaza. Ker je Natlačen po svojih pooblaščenjih sodeloval v Slovenski zavezi, ki je bila kot vrhovni politični forum v Sloveniji na zvezi z jugoslovansko vlado v Londonu, in jo je v ozadju s Kramerjem tudi usmerjal, je bilo jasno, da ni mogel in ne smel ne prej, kakor so ugotavljali tudi v VOS,²⁰² in tudi ne pozneje niti odkrito niti prikrito sodelovati z okupatorji. Nedvoumno je, da so se za likvidacijo Natlačena odločili v najožjem partijskem vodstvu in da so jo v VOS pod vodstvom Zdenke Kidrič izvedli v soglasju s Kardeljem in po njegovem pristanku.

Sklep

Z likvidacijo Natlačena je pripadnikom VOS v Ljubljani uspel največji podvig, toda posledice so bile predvsem zaradi števila ustreljenih talcev in njihove pripadnosti za organizacijo OF in samo partijo tako hude, da je bilo partijsko vodstvo prisiljeno vse nadaljnje likvidatorske akcije ustaviti.²⁰³ V CK KPS, ki je vodil VOS, si niso več drznili, da bi tvegali nove talce in nove izgube, ki bi njihovim aktivistom jemale vsako pobudo. Med talci za ustrelitev je bilo od uboja Natlačena naprej mogoče pričakovati še več zvestih partijskih aktivistov in pristašev. Zlasti fašistična milica v Ljubljani, ki je talce streljala, je grozila sorodnikom vidnejših partizanov, mnogim levo usmerjenim izobražencem in uglednim meščanom, da bo v primeru novih ubojev ustreljenih še več talcev.²⁰⁴ Ker se prejšnje napovedi VOS o likvidacijah vidnejših političnih nasprotnikov po Natlačenovi smrti niso uresničile, je njegova likvidacija tudi glede streljanja talcev velik prelom. Z likvidacijo najbolj pomembnega političnega nasprotnika je partijsko vodstvo opustilo likvidacije v Ljubljani kot način političnega boja,

²⁰¹ ARS, AS 1931, t.e. 698, str. 3008, poročilo Janhuba Rudi, 26. 9. 1942, info. Lidija Kovič. Ciril Žebot naj bi na srečanju Stražarjev pri Natlačenu izjavil: »Zavedajte se, da ste predstavniki narodne katoliške vojske, ki gre pogumno v boj proti komunizmu. To je križarska vojska, katera mora zmagati. Mi, ki smo direktno na fronti, imamo nalogo to bando tukaj razkrinkati in uničiti. Vodja (se obrne k Natlačenu) mi se vam zaklinjamo, da bomo to nalogo hitro in točno izpolnili.«

²⁰² ARS, AS 1931, t.e. 709, str. 241, Zdenka Kidrič Ivanu Krajačiču, 21. 12. 1942.

²⁰³ ARS, AS 1931, t.e. 1499, Stadler Franc - Pepe, Rekapitulacija mojega dela v borbeni grupi VS, str. 10.

²⁰⁴ Ferenc, »Ubija se premalo«, str. 18 – 20.

saj jim tak boj ni več prinašal večjih koristi, temveč jim je prej škodoval. Partija je bila poslej v Ljubljani prisiljena spremeniti taktiko svojega boja, predvsem pa zanj izbrati drugačna sredstva.

Protikomunistična akcija je po uboju Natlačena od italijanskih okupacijskih oblasti dokončno izsilila vzpostavitev oborožene mestne straže. Eden njenih prvih nastopov v Ljubljani je bil prav na pogrebu za dr. Natlačenom, še prej pa je Kardelj v pismu Zdenki Kidrič naročil, da »si morate svoje ljudi dati v b.g. straže«, in ji čisto na koncu tudi priporočil: »Poskusite v začetku likvidirati vsaj 2–3 b.g. zaščitnike, da bodo ostali dobili strah.«²⁰⁵ Posamične likvidacije političnih nasprotnikov na podeželju so partizanske enote v manjšem obsegu izvajale še naprej, čeprav okupacijska oblast zaradi njih ni dala streljati talcev, v Ljubljani pa jih VOS zaradi zagroženih posledic in oborožene mestne straže ni več upal izvrševati.

Do zadnjega streljanja talcev in večjega preplaha med partijci in aktivisti OF v Ljubljani je prišlo še ob uboju višjega uradnika, inž. Antona Martinjaka iz Kozarij.²⁰⁶ Likvidacijo je 24. januarja 1943 na lastno pobudo okrožne obveščevalke Olge Mohar - Katje izvršila varnostna služba VOS zunanjega ljubljanskega okrožja. Na poti od maše sta ga počakala dva partizana Dolomitskega odreda in ga ubila z dvema streloma v glavo.²⁰⁷ Neomejeno pooblastilo za likvidacije naj bi imela od Ivana Mačka - Matije. V načrtu jih je imela še več in je zaradi »nesposobnih varnostnikov« prosila dovoljenje za preureditev varnostne službe v zunanjem okrožju. Zdenka Kidrič je 1. februarja 1943 Kardelju sporočila, da »smo mi trenutno proti takim likvidacijam na robu Ljubljane in v sami Ljubljani, ker se skoro polovica Ljubljančanov trese za zaprte svoje. S tem bi lahko zapravili krasno štimungo, ki sedaj vlada tu za OF. Zaenkrat ljudje še niso zapadli v paniko, opaža pa se nerazumevanje in potrtoost. Koga so streljali za talce nikakor ne moremo izvedeti.«²⁰⁸ Italijani so za ubitega Martinjaka v Gramozni jami pri Tomačevem 28. januarja 1943 ustrelili šest talcev.²⁰⁹ Med njimi pa ni bilo nikogar od tistih, o katerih so se po Ljubljani širile govorice. Vodstvo VOS po instrukcijah pri Kardelju glede likvidacij ni bilo več tako nedvoumno, saj je svoji okrožni izpostavi čez žico sporočilo: »Z nadaljnimi likvidacijami počakajte, dokler vam glavni štab ali mi ne sporočimo, da nadaljujte ali pa prenehajte. Gre za likvidacije v bližini Ljubljane, zaradi katerih okupator strelja talce.«²¹⁰

Streljanje talcev pod italjansko okupacijsko oblastjo se je s tem končalo, nasilje in druge vrste represalij nad Slovenci pa so se predvsem na podeželju v nekoliko manjšem obsegu nadaljevale vse do italijanske kapituacije. V dolgi vrsti od prvih šestih talcev, ustreljenih pri Radohovi vasi 28. aprila 1942, do zadnjih

²⁰⁵ ARS, AS 1931, t.e. 709, str. 35–36, 9. 10. 1942.

²⁰⁶ Ferenc, »Ubija se premalo«, str. 18, 240.

²⁰⁷ ARS, AS 1931, t.e. 709, str. 69, Olga Mohar Stani Gerk, 24. 1. 1943.

²⁰⁸ ARS, AS 1931, t.e. 709, str. 68–69.

²⁰⁹ Ferenc, »Ubija se premalo«, str. 18, 240.

²¹⁰ ARS, AS 1931, t.e. 709, str. 491, Olgi Mohar - Katji, 5. 2. 1943.

šestih talcev, ustreljenih v Gramozni jami pri Tomačevem 28. januarja 1943, je v Ljubljanski pokrajini skupaj padlo 146 talcev.²¹¹ Za uboj Natlačena je padlo 24 talcev, kar predstavlja največjo skupino ustreljenih talcev, za njim pa je 15 talcev padlo za fašistično funkcionarko Arielo Rea, ki je bila ubita ob vosovskem bombnem napadu na italijansko restavracijo Italia sredi Ljubljane junija 1942. Najbolj pogosto so streljali po 6 do 8 talcev.

Italijanska okupacijska oblast je talce začela streljati zaradi partizanskih in vosovskih akcij na italijanske vojake in funkcionarje, v nadaljevanju in v zadnji fazi pa predvsem zaradi vosovskih ubojev vidnejših idejnih in političnih nasprotnikov komunizma med Slovenci. Italijansko streljanje talcev v Ljubljanski pokrajini zaznamuje obdobje, ki je, kot večkrat priznava sam Kardelj, Slovence v pogojih okupacije privedlo do prave državljanske vojne. Bivši ban Dravske banovine, dr. Marko Natlačen, je bil med ubitimi vosovskimi žrtvami nedvomno daleč najpomembnejša politična osebnost. V razgretih okupacijskih razmerah se je po eni strani še bolj zaostрил odnos do revolucionarnega nasilja, po drugi pa sta se začela tradicionalno nasprotni liberalni in katoliški tabor v obtožbi komunizma zblíževati.

S streljanjem talcev za Natlačena se je prvič zgodilo, da je organizacija OF zaradi vosovske akcije utrpela večji udarec v Ljubljani. Streljanje talcev so v Ljubljani prvič izvršili na kraju uboja in prvič so talce streljali pred 48-urnim rokom, ki je bil v razglasu o streljanju talcev določen za izsleditev storilcev. Prav tako prvič so v časopisju objavili pozive prebivalstvu, naj krivce zločinov javijo oblastem. Z ubojem Natlačena se je zgodil dokončen prelom med podporniki komunistične OF in protikomunistične akcije. Pod italijansko okupacijo je prva ne glede na žrtve izvajala revolucijo, druga pa je komunizmu napovedala odločen in nepopustljiv boj. Državlјanska vojna v Ljubljanski pokrajini je z Natlačenovo smrtjo, ki je bila v prvi vrsti preračunano politično dejanje, dobila svojo utemeljitev.

---

²¹¹ Ferenc, »Ubija se premalo«, str. 18, 236–240.

Izobesite črne zastave!

V znak žalosti nad okrutnim in zahrbtnim umorom dr. Marka Natlačena, bivšega slovenskega bana, izobesite črne zastave. S tem bo Ljubljana pokazala, da enodušno obsoja vse strahotne pokolje, ki so z umorom dr. Natlačena dosegle svoj višek. Mera je polna! Nihče ne more in ne sme poslej stati ob strani strašnih dogodkov.

Zastave izobesite takoj, in naj vise do končanega pogreba.

Eksc. Visoki Komisar se poklonil spomину dr. Natlačena

Komaj je zvedel novico o krutem zločinu nad bivšim banom dr. Markom Natlačenom, ki je tragično padel pod streli komunističnega zavratnega morilca, je načelnik kabineta pri Eksc. Visokem komisarju odšel na pokojnikov dom in izrekel vdovi globoko sožalje Eksc. Graziolija.

Truplo bivšega bana, ki leži v mrliški dvo-

rani na pokopališču, je včeraj popoldne obiskal Eksc. Visoki komisar, ki se je zbrano pomudil pred krsto, v kateri so pozemski ostanki obžalovane žrtve besnega atentata, ki je v vseh slojih prebivalstva vzbudil tako ogorčeno nejevoljo.

Pogreb pokojnika bo z vsemi svečanostmi v petek ob 16.

Slovenec, 15. 10 1941